AMOS-RUBE FILIP'

SAMOSTAN I CRKVA SV. MARIJE U ZADRU PREMA DOKUMENTIMA IZ G. 1579. i 1603.

U ovom svesku Radova, namijenjenu 900-godišnjici postojanja Samostana sv. Marije u Zadru, bit će obrađen samostan i crkva s raznovrsnih gledišta. Cjelina će biti zaokruženija ako se vratimo nekoliko stotina godina natrag, uđemo u taj samostan i u njegove ustanove, pa pogledamo kakav je bio život koludrica i kako su tada izgledale te njihove ustanove.

To nam omogućuju dvije apostolske vizitacije i to Augustina Valiera iz g. 1579. i Michiela Priulija iz g. 1603. Na temelju njihova izvještaja iznijet ćemo kakav je bio sastav koludrica, njihov broj, prihodi, rashodi, prehrana, odjeća, klauzura, skrb za stare i bolesne, u kakvu je stanju bio njihov hospital ili Dom za siromašne starice, zatim ćemo iznijeti popis i opis oltara i dragocjenosti njihove crkve, vidjet ćemo da su sestre govorile samo hrvatski jer talijanski nisu poznavale, pa su s vizitatorom govorile preko tumača, i napokon doznat ćemo po prvi put nešto o Hrvatskoj školi i domu za uzgoj djevojaka, koju su one vodile. Vidjet ćemo kako je sve to izgledalo g. 1579. odnosno 1603.

Podatke iz ove radnje moći će koristiti u prvom redu historičari umjetnosti, zatim etnolozi, ekonomisti i historičari, koji budu pisali o školstvu, zdravstvu i hrvatskom jeziku u Zadru. To će biti prilog ne samo poznavanju prošlosti Samostana i crkve sv. Marije, nego i općoj povijesti Zadra.

I. IZVORI I NJIHOVA AUTENTIČNOST

Radi svjetovnog duha koji se bio uvukao u crkvu, papa Pavao III (1535–1549) je sazvao crkveni koncil u Tridentu, koji je s dva prekida trajao 18 godina (1545–1563). Na njemu su donesene mnoge dalekosežne odluke, među kojima i ta da se u sve biskupije pošalju sposobni apostolski vizitatori, radi što temeljitijeg provođenja crkvene reforme. Prvi postridentinski vizitator poslan u Dalmaciju bio je Augustin Valier

(1579), a drugi Michiel Priuli (1603). Neki dalmatinski biskupi nisu održavali rezidenciju, tako da se kaže o nekom zadarskom nadbiskupu, podrijetlom iz prekomorskih krajeva, da za vrijeme svog nadbiskupovanja nije nikada niti vidio Zadra, svoje rezidencije. Zbog toga se nije tako brzo provodila postkoncilska obnova, ali i unatoč tome apostolske vizitacije nisu ništa više bile potrebne Dalmaciji nego biskupijama Italije i ostale Evrope.[1]

Potrebno je da se ukratko upoznamo s našim vizitatorima i njihovim vizitacijama.

1. *Augustin Valier*, biskup talijanskog grada Verone, bio je istaknuti crkveni prelat i veoma plodan pisac. Objelodanio je velik broj svojih djela na latinskom i talijanskom jeziku, a mnoga su mu ostala u rukopisu. Između ostaloga dao je prevesti na naš jezik katekizam, koji je sastavio za svoju biskupiju, pa su ga za vrijeme vizitacije dijelili po našim župama. To je, reklo bi se, najstariji katekizam tiskan na hrvatskom jeziku. Iza kako je godine 1579. obavio vizitaciju biskupija mletačke Dalmacije, g. 1579–1582. obavio je vizitaciju Istre, Chioggie, Venecije, i Padove. Pokazavši se u svemu pa i u tome na visini, već iduće godine 1583. postao je kardinal, pa je do svoje smrti (1606) boravio u Rimu.[2]

Valier je g. 1579. u 48. godini života, obavio vizitaciju biskupija: barske, splitske, trogirske, šibenske, zadarske (s otokom Pagom), ninske, rapske, creske i krčke. Na 30. travnja 1579. otputovao je iz Šibenika u Zadar, ali zbog velikih valova protivnog smijera morao je prenoćiti u nekoj luci, tako da je sutradan 1. svibnja stigao u Zadar. U kratko vrijeme od samo 23 dana posjetio je sve crkve, samostane i ustanove i razgovarao gotovo sa svim crkvenim osobama u Zadru, Pagu, Ninu i u svim područnim župama i o tome napisao opširan izvještaj od 304 velike stranice, koji se danas čuva u Tajnom vatikanskom arhivu.[3] To je mogao u tako kratko vrijeme obaviti jer je sobom vodio pratnju od 11 stručnjaka, među kojima su bila 3 notara-pisara, 3 doktora prava, dva pomoćna vizitatora (visitatores foranei),[4] koji su dok je on radio u Zadru, odnosno Pagu i Ninu, obilazili raštrkane župe i crkve zadarske odnosno ninske biskupije izvan gradova.

Vizitaciju Samostana sv. Marije Valier je obavio 4. svibnja 1579. a izvještaj o tome donosi na fol. 52 r – 53 v, Hospital sv. Bernardina ili Dom siromašnih starica fol. 93 v – 94 r, a o njegovoj crkvi 51 v – 52 r. Prestavka grada Zadra proti ukidanja uzgoja djevojaka u zadarskim samostanima obuhvaća fol. 17 v – 18 v, a Valierov odgovor na nju 30 v – 31 v. Svega je ukupno 11 velikih stranica.

[1] Ivan Vitezić, La prima visita apostolica postridentina in Dalmazia (nell'anno 1579), Rim 1957, str. 9.

[2] Vitezić, sp. dj., str. 11, 26, 12.

[3] Tajni vatikanski arhiv, Arch. Concil. 29 – 53, Valierova apostolska vizitacija iz g. 1579.

[4] Vitezić, sp. dj., str. 13

Rukopis nema progresivnu paginaciju za sve biskupije skupa, već za svaku napose, tako da zadarska nadbiskupija zahvaća fol. 1–115, otok i grad Pag 1–17, a ninska biskupija 1–20. Ukupno 152 fol. ili 304 stranice.

Pri pregledu Samostana sv. Marije Valiera su pratili: zadarski nadbiskup, Valierov teolog Hieronim Ottellus, nadbiskupski vikar Petar Britanoco kao interpret za hrvatski jezik i samostanski prokuratori. Sobom je uzeo i pisara Tomasa Forestija, veronskog notara. Svi ovi su sigurno bili prisutni i pri pregledu Hospitala i crkve sv. Bernardina.

Koliko nam je poznato, do danas je malo objelodanjeno iz ove vizitacije. Domančić je tiskao vizitaciju Hvara i Visa. Jutronić je tiskao samo vizitaciju otoka Brača,[5] Vitezić je na temelju Valiera napisao svoju doktorsku dizertaciju, ali je šteta što je objelodanio samo bibliografiju, vizitatora i njegove suradnike, episkopat, kler i napokom nešto o Valierovim dekretima i njihovu značenju.[6] Pisac ovih redaka je donio samo broj stanovnika i još po koji podatak o naseljima zadarskog otočja,[7] a u drugoj svojoj radnji pisao je o popovima glagoljašima.[8] Ostojić je donio samo sitne podatke o nekim benediktinskim samostanima, a o onome sv. Marije u Zadru samo tri kratke notice.[9]

Prema tome, u ovoj radnji će biti doneseni do sada nepoznati podaci o Samostanu sv. Marije.

2. *Michiel Priuli.* Ne punih 25 godina iza Valierove uslijedila je druga postridentinska vizitacija Michiela Priulija (Priulius) biskupa Vicence, kojeg je 28. rujna 1602. za taj posao imenovao papa Klement VIII. Dana 23. prosinca iste godine počeo je svoj rad u hvarskoj biskupiji, zatim u Korčuli, Kotoru, Splitu s Omišem, Trogiru, Šibeniku, Zadru s otokom Pagom, Ninu, Rabu, Krku i napokom u Osoru. Kad je u tako rekordnom vremenu od 4 mjeseca i 13 dana obišao sve spomenute biskupije mletačke Dalmacije, 3. srpnja 1906. vratio se u svoju diecezu, odakle je poslao papi opširan pismeni izvještaj o obavljenu poslu. To su dva velika sveska, koja se čuvaju u Vatikanskoj biblioteci.[10] za koje Horvat kaže da obuhvaćaju »više od 1000 stranica«.[11] Nisu to stranice, nego listovi, jer vidimo da sama zadarska i ninska biskupija zauzimaju 859 stranica. Prema tome ta dva volumena imaju preko 100 folia, a to je više od 2000 stranica.

[5] D. Domančić, Valierova vizitacija na otoku Hvaru i Visu, Arhivska građa otoka Hvara, I, Hvar 1961; Andre Jutronić, Apostolska vizitacija otoka Brača g. 1579., Croatia sacra, Zagreb 1933, broj 5, str. 62–88.

[6] Vitezić, sp. dj., str. I–XV, 1–51.

[7] Amos-Rube Filipi, Kretanje broja stanovništva zadarskih otoka, Radovi Instituta JAZU u Zadru, svez. IV–V, str. 279–318.

[8] A.-R. Filipi, Popovi glagoljaši na visini svog poziva, Vjesnik Zadarske nadbiskupije, Zadar 1964, br. 7, str. 140–148.

[9] Ivan Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, II, str. 77, 78.

[10] Vatikanska biblioteka, Armadium VII, vol. 101, Priulijeva apostolska vizitacija iz g. 1603. fol. 532v–603v i 653v–968v.

[11] Karlo Horvat, Glagoljaši u Dalmaciji početkom 17. vijeka t.j. godine 1602–1603, Starine, knj. XXXIII, str. 537.

Na 22. travnja 1603. Priuli je na triremi doplovio iz Šibenika u Zadar i u kratko vrijeme od 31 dana obišao ondašnju zadarsku nadbiskupiju s otokom Pagom i ninsku biskupiju. I on je sobom doveo brojnu pratnju eksperata za pojedina crkvena pitanja, među kojima su bili:

a) Marc' Antonio Capra, kanonik Vicence, glavni Priulijev pomoćnik.

b) Luca Ogliati, arhiprezbiter crkve u Bulsanu i u Poranelli kod Vicence, koji je kao visitator foraneus obišao župe od Sali do Oliba.

c) Francesco Grisoni, arhiprezbiter Trissinija, koji je kao visitator foraneus obišao župe od Sestrunja, preko otoka Ugljana, Pašmana i Vrgade, zatim uski pojas uz more od Biograda do Petrčana, bez užeg područja Zadra, jer je sve ostalo bilo ili pod Turcima ili je pripadalo ninskoj biskupiji.

d) Andrea Sulla, theologus.

e) Aurelius Feretro, vicecancelarius deputatus iz Vicence.

f) Jerolim Viko (Hieronimus Vico), šibenski kapucin, kojeg je Priuli vodio sobom u zadarske i paške samostane kao interpreta za hrvatski jezik (ut interpretaret linquam monialium).

g) Horatio Cantono, magister ceremoniarum et canonicus (valjda vincentinus).[12]

Vjerojatno su još neki osim spomenuti sačinjavali Priulijevu pratnju. I dok je Priuli s Caprom, Cantonijem i Vicom radio u Zadru dotle su Ogliati i Grisoni obilazili seoske župe. Svaka je grupa posebno pisala izvještaj, a tek kasnije su pojedini dijelovi povezani i paginirani bez obzira na datume. Cijela nadbiskupija je uključena u progresivnu paginaciju, a Nin ima svoju posebnu, kao što se vidi iz priložene tablice:

Tab. 1. – *Priulijeva vizitacija zadarskog i ninskog područja g. 1603.*

Područje	Trajanje	Na foliju	Ukupno stranica
1. Nin	3. V do 20. V	1r do 45r	89
2. Pag	20. V do 23. V	532v do 603v	143
3. Zadar	22. IV do 23. V	653v do 779v	253
4. Sali do Oliba	24. IV do 28. IV	782r do 845r	127
5. Zadar	11. V do 13. V	845v do 879v	69
6. Sestrunj do Vrgade	24. IV do 30. IV	880r do 934v	108
7. Biograd do Grusi	28. IV do 1. V	934r do 968v	70
Ukupno			859

[12] Vatikanska biblioteka, Arm. VII. vol. 101, Prulijeva vizitacija. Zadarska nadbiskupija.

Priulijeva vizitacija korištena je do sada: Horvat je donio o glagoljašima i hrvatskom jeziku u Dalmaciji,[13] a pisac ovih redaka objavio je broj stanovnika i još ponešto o naseljima zadarskog arhipelaga,[14] zatim podatke o hrvatskom jeziku u Zadru, među kojima samo jedan o Samostanu sv. Marije,[15] i napokon podatke o popovima glagoljišama.[16] Ostojić je donio o Sv. Mariji samo broj koludrica iz 1603. Fisković je objavio iz vizitacije Splita i Omiša nekoliko podataka o umjeninama u tim gradovima.[17]

Uspoređujući te dvije vizitacije možemo konstatirati da je vizitator Priuli bio u svemu mnogo duži od Valiera. Dok je prvi zadarsku nadbiskupiju i ninsku biskupiju obišao u 23 dana, Valier je to učinio u 31 dan. Priuli je o tome napisao 859 stranica a Valier samo 304. O Sv. Mariji prvi je donio 38 stranica a Valier samo 11. Priuli je stavljao datum kod svakog opisa gradskih crkava, samostana, župa, ustanova, dekreta itd., a Valier to nije uvijek uradio.

Obje vizitacije pisane su latinskim jezikom, a samo su odgovori pojedinih crkvenih osoba, ako su u upravnom govoru, na talijanskom.

Iz Tajnog vatikanskog arhiva, odnosno iz Vatikanske biblioteke, uspio sam dobiti mikrofilmske snimke tih dviju vizitacija za zadarsku nadbiskupiju s otokom Pagom i ninsku biskupiju, pa sam se tim mikrofilmovima poslužio pri pisanju ove radnje.

3. *Autentičnost.* U vjerodostojnost ovih dviju vizitacija ne možemo ni najmanje sumnjati. Staro je načelo da je isprava tim vrednija što je napisana bliže samom događaju. A naši dokumenti su napisani istog dana kad je vizitacija obavljena. Oba vizitatora su, naime, sobom vodila posebne pisare (cancelieri della visita), a za Valiera znamo da je imao tri notara, od kojih je Toma Foresti kasnije obavljao službu »scrivano della curia romana«. Ostala dvojica su mu pomagala (coadiutori del notaio principale).[18] Oni su pisali sve što su pojedine sestre bile upitane, kao i njihove odgovore, sve što su im vizitatori obilazeći crkve i samostane diktirali, a pisali su odmah, na licu mjesta, bez odgađanja. Čim bi vizitator vidio da nešto nije u redu, smjesta bi o tome donio naredbu (Ordinata, Decreta), koja je odmah bila proglašena i istog časa napisana. Pisanje se nije moglo odgađati jer znamo da je npr. o Samostanu sv. Marije Priuli napisao 38 stranica i to sve u jedan dan (30. IV 1903). Tko bi se kasnije mogao sjetiti svih detalja oko opisa oltara, inventara, svih upita

[13] Horvat, sp. dj., str. 537–564.

[14] Filipi, Kretanje broja stanovništva, 279–318.

[15] Filipi, Hrvatski govorni jezik u Zadru prema dokumentu iz g. 1603, Zbornik Zadar, str. 432–441.

[16] Filipi, Popovi glagoljaši, sp. dj., str. 140–148.

[17] Ostojić, sp. dj., str. 78; C. Fisković, Neobjavljena romanička Madona u Splitu, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 12; Split 1960; Isti, Romanička Gospa i raspelo u Splitu, Peristil 8, Zagreb 1967; Isti, Iz renesansnog Omiša, Split 1967.

[18] Vitezić, sp. dj., str. 13.

i odgovora? Sve se je, dakle, bilježilo odmah, jer je vrijeme za pojedine župe, crkve i samostane bilo odmjereno. Pisalo se sve što se onog časa vidjelo i čulo (testes de visu et auditu). Prema tome to su primarni izvori, to su izvori prve ruke, pa su stoga posve vjerodostojni.

II. SAMOSTANSKI ŽIVOT

O unutarnjem samostanskom životu Valier je napisao samo 2 stranice, a Priuli 32. On je naime 30. travnja 1603. sa svojim pomoćnicima ušao u samostan i kroz gvozdenu rešetku razgovarao sa 26 koludrica i svakoj postavio oko 20 pitanja. Pitao je za njezino prezime, ime, godinu života i redovništva, zatim o opatici, broju sestara, posluhu, klauzuri, razgovoru s vanjskim osobama, čestitosti sestara, o zajedničkom životu, primanju sakramenata, koru, čitanju za vrijeme jela, o pomoćnom osoblju (de servitute), prihodu, administraciji, vlasništvu, brizi za stare i bolesne sestre i napokom o ostalom. Sve je to napisano na 20 stranica, a iza toga slijede njegove naredbe na ostalih 12 stranica. Mi ćemo na temelju tih odgovora, i onoga što je ukratko zabilježio Valier, donekle rekonstruirati unutarnji život te zaslužne redovničke obitelji u drugoj polovici 16. i početkom 17. st.

1. *Koludrice.* Za vrijeme Priulijeve vizitacije g. 1603. postojalo je u Zadru pet ženskih samostana: Sv. Marije, Sv. Dimitrija,[19] Sv. Nikole,[20] Sv. Katarine,[21] i Sv. Marcela,[22] a u prva tri primale su se samo Zadranke i to jedino plemićke kćeri. U ostala 2 samostana nije bila nijedna plemenitašica, nego kćeri uglednijih zadarskih obitelji. Donijet ćemo popis prezimena koja su zastupana u prva tri samostana s oznakom koliko je sestara istog prezimena bilo u kojem samostanu, da li se pojedina prezimena spominju u popisu pronađenom u raki sv. Šime iz g. 1283, da li se spominju u anagrafima iz o. 1527.[23] i napokom da li se nalaze spomenuta u maticama vjenčanih Sv. Stošije u Zadru od 1576. do 1613,[24] a to je baš u vrijeme naših dviju vizitacija.

[19] Samostan s crkvom sv. Dimitrija, koji potječe iz prve polovice XII st., pripadao je najprije benediktinkama, koje su 1125, prilikom rušenja Biograda n/m prešle u Zadar, a od g. 1311. dominikankama. Godine 1779. upotrebljen je u profane svrhe. Dizao se uz gradske bedeme sjeveroistočnog od crkve sv. Stošije.

[20] Samostan s crkvom sv. Nikole, koji je od 1129. do 1260. pripadao benediktinkama, a iza toga franjevkama, nalazio se ispred crkve sv. Franje. Od g. 1789. do danas služi za vojne potrebe.

[21] Samostan s crkvom sv. Katarine, ustanovljen valjda već u XI st., pripadao je sestrama benediktinkama, koje su, kad je 1804. dokinut, prešle u Samostan sv. Marije.

[22] Koludrice sv. Marcele bile su franjevke-klarise, koje su se 1500, kad je srušen njihov samostan u Ninu, preselile u Zadar, gdje im je 1540. dodijeljena crkva sv. Petra Starog, uz koju su se nastanile. I dalje su zadržale posjed u Ninu uz uvjet da primaju u samostan i djevojke iz Nina.

[23] Angelo Benvenuti, Storia di Zara dal 1409 al 1797., Milano 1944, str. 201, 202.

[24] Roman Jelić, Stanovništvo Zadra u drugoj polovici XVI i početkom XVII st. gledano kroz matice vjenčanih, Starine, knj. 49, str. 361.

Tab. 2.

Zadarska plemićka prezimena	Broj koludrica u samostanu:			Plemićka prezimena spomenuta god.:		
	sv. Marije	sv. Dimitrija	sv. Nikole	1283.	1527.	
Begna	4		1	da	da	29 puta
Calcina	2		2	da	da	5 „
Carnaruti	1	1		da	da	6 „
Cedolini	1		3	da	da	10 „
Civalelli	1	1	1	da	da	16 „
Delfin			1			
Detrico	2		1		da	16 „
Fanfogna	3				da	10 „
Ferra	1					12 „
Fumati	2			da	da	4 „
Galelli	2	1		da	da	4 „
Giardini	1	1				
Grisogono	1	2	3	da	da	34 „
Nassi	2	1		da	da	18 „
Pecchiari	2			da	da	
Rosa			3		da	23 „
Soppe	2	1		da	da	15 „
Spingaroli	1			da	da	2 „

Od 18 plemićkih prezimena koja su zastupana u gornja tri samostana 11 ih je postojalo g. 1283, kad je svih bilo 97, 15 ih je postojalo g. 1527, i 15 do 21, koliko ih se spominje u maticama vjenčanih župe Sv. Stošije u Zadru g. 1576–1613. Vlastelinskih obitelji bilo je tada u Zadru mnogo više nego prezimena, jer je nemoguće da je u tri samostana bilo smješteno pet djevojaka iz same jedne obitelji Fanfogna, odnosno Begna i po tri djevojke iz iste obitelji Cedolini, odnosno Civalelli, Detrico, Galelli, Rosa i Soppe. Osim toga vidimo da su se djevojke s prezimenom Civalelli i Grisogono nalazile u sva tri samostana, a Carnaruti, Galelli, Giordani, Nassi i Soppe u dva samostana. Da je bilo više porodica istog prezimena potvrđuje i to što se u anagrafima Zaharija Valeressa iz g. 1527. nalazi samo 20 plemićkih prezimena sa 66 porodica. Prezime Delfin nalazimo jedino u Samostanu sv. Nikole a Giardini samo u Samostanu sv. Marije i sv. Dimitrija. Ne susrećemo ih g. 1283, 1527. niti od 1576. do 1613. godine.

Pošto su sve koludrice Sv. Marije podrijetlom bile vlastelinke, Priuli je njihovu crkvu nazvao »Crkva sv. Marije sestara zadarskih plemenitašica« (Ecclesia s. Mariae Monialium Nob(ilium) Jadrae).[25]

[25] Vat. biblioteka, Priuli, fol. 704.

U neke samostane mogle su ući samo vlastelinke, jer su vlastelini te samostane osnovali i izdržavali. Djevojke su pri ulazu morale donijeti miraz, koji je npr. po naređenju Priulija g. 1603. iznosio 200 škuda,[26] a toliku svotu mogle su žrtvovati samo najimućnije obitelji. Veliku je, dakle, ulogu pri ulazu u samostan igrao ekonomski momenat. Mnoge plemenitašice su tada dospijevale u samostan, jer je tako diktirao obiteljski interes. Mogle su se vječati samo za plemića, a plemstvo je ograničavalo broj ženidaba, da se ne bi morala dijeliti ili bogatim mirazima umanjivati njihova bogata baština.[27]

Vizitator Priuli je g. 1603. pri vizitaciji Samostana sv. Marije ispitivao sve koludrice osim opatice, jer je bila bolesna, pa je za svaku između ostaloga zapisao njezino prezime, ime, godinu života i godinu redovništva. Njihova prezime ćemo donijeti abecednim redom:

Tab. 3. – *Koludrice u Samostanu sv. Marije g. 1603.*

Br.	Prezime i ime	Godina		Opaske
		života	redovništva	
1.	Opatica: Orsa (Ursa)			bolesna
2.	Begna Aversa (?)	35	22	
3.	Begna Marchetta	40	22	
4.	Begna Daria	70	55	
5.	Begna Prudentia	32	22	
6.	Carnaruti Scolastica	40	21	
7.	Cedulina Francechina	60	44	
8.	Vivalelli Colombina	23	3	
9.	Detrico Cornelia	19	—	u godini kušnje
10.	Detrico Daria	20	—	u godini kušnje
11.	Fanfogna Dionisia	40	25	
12.	Fanfogna Theodosia	40	22	
13.	Fanfogna Diodata	74	?	zamj. opatice
14.	Fuamati Seraphina	54	36	
15.	Fuamati Benedicta	47	22	ekonoma 1602.
16.	Ferra Ioana	50	30	
17.	Galelli Giacomella	67	40	
18.	Galelli Maria	70	55	
19.	Giardini Vicenza	18	—	u godini kušnje
20.	Grisogoni Concordia	64	44	sakristanka
21.	Nassi Leonora	20	—	u godini kušnje
22.	Nassi Rafaella	55	36	
23.	Pechiari Flavia	70	50	
24.	Pechiari Victoria	46	24	
25.	Soppe Daniella	38	22	
26.	Soppe Franceschina	60	37	
27.	Spingarolo Isabella	28		u godini kušnje

[26] Škud je nekadanji mletački i dubrovački novac.

[27] Ostojić, sp. dj. I, str. 126.

Iz ove table vidimo da su 4 koludrice bile mlađe od 20 godina, 19 ih je bilo od 20 do 40 godina, 7 od 40 do 60, i 6 starica između 60 i 74 godine, od kojih su 3 imale 70 i više godina. Osim spomenutih 27, šest starica koludrica bilo je smješteno u njihovu hospitalu. Jedna od navedenih sestara ušla je u samostan s 10 godina života, jedna s 13, tri s 15, dvije s 16, četiri s 18, tri s 19, šest s 20 godina života. Po jedna je ušla sa 22, odnosno 23, 25, 27 i 28 godina života. Između 27 sestara bilo je 5 kandidatkinja, koje su tokom prošle godine ušle u samostan. To je bilo tzv. vrijeme kušnje, koje je trajalo godinu dana. Stare sestre za sebe izjavljuju da su na dan oblačenja obavile i profesiju i konsekraciju, a sada iza tridentinskog sabora je drukčija praksa, tj. sestre su konsekrirane godinu dana iza zavjetovanja. Uvedeno je, naime, da pri ulasku u samostan dobiju redovničko odijelo, nakon godinu kušnje profesiju, a kasnije konsekraciju.[27b]

2. *Razne službe koludrica.* Da bi samostanski život mogao normalno funkcionirati, pojedine sestre su, prema svojim kvalitetama, vršile razne službe. Tako je postojala služba opatice, njezine zamjenice, učiteljice novakinja, uzgojiteljice i učiteljice djevojaka, poslušalice, sakristanke i radilice.

Valier je g. 1579. zabilježio da koludrice Sv. Marije žive pod upravom svoje *opatice*, kojoj služba traje doživotno i da ona drži ključ parlatorija, u koji sestre ne smiju ulaziti bez njezine dozvole.[28] Međutim Priuli g. 1603. donosi da njezina služba traje samo 3 godine i to u duhu nekog apostolskog brevea. S opaticom nije razgovarao, jer je bila bolesna, a mjesto nje je o samostanskim prilikama na Priulijeva pitanja odgovarala najstarija sestra Diodata Fanfonja,[29] koja nije kazala opatičino prezime nego samo ime »Orsa« (od Ursa), a izabrana je na prošle Sve Svete, tj. 1. studenoga 1602.[30] Sve sestre su se vrlo dobro izrazile o opatici i naglasile da su joj sve poslušne. Dapače, jedna između njih je izjavila da opaticu sve sestre slušaju s uživanjem kako im je i dužnost (debbitamente con gusto ogni una).[31] Opatica svake godine postavlja druge sestre na pojedine dužnosti.

Prema Priulijevu naređenju koludrice imaju onu sestru koja se životom i ponašanjem daleko ističe nad ostalila izabrati za *učiteljicu novakinja* (magistra novitiarum).[32]

[27b] Vat. bibl., Priuli, fol. 736, 738, 739.

[28] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 27v.

[29] U mojoj studiji Hrvatski govorni jezik u Zadru, Zbornik Zadar, str. 438, pogrešno sam donio da se opatica zvala Fanfonja Diodata. Ovime to ispravljam, jer je Diodata tada samo zastupala bolesnu opaticu, i bila je tek zamjenica opatice.

[30] Vat. bibl., Priuli, fol. 734v.

[31] Ibidem, fol. 740r.

[32] Ibidem, fol. 745.

Pošto su pod samostanskim krovom živjele i djevojke koje su se tamo učile i odgajale, postojala je svakako i služba *učiteljice i odgojiteljice* (magistra e educatrice), koje Valier samo spominje dok govori o uzgoju djevojaka u 3 zadarska ženska samostana, o čemu će biti govora u poglavlju VI.

Kad bi koja sestra imala razgovarati s kojom vanjskom osobom ušla bi u parlatorij i razgovarala kroz gvozdenu rešetku, ali u prisutnosti za to posebno određene sestre *(poslušalica*, ascultatrix). A pri razgovoru djevojaka gojenica s kojom vanjskom osobom, pa bili to i njezini roditelji, morala je biti prisutna sestra starija od 40 godina.

Sakristanke, koje su se mijenjale svake godine, imale su dužnost rediti crkvu i sakristiju. To su većinom bile starije sestre, nesposobne za privređivanje. Godine 1603. taj je posao obavljala Concordia Grisogono, stara 64 godine. Priuli je naredio neka taj posao obavljaju profese, a nikako konverse i picokere kao do tada.[33]

Imenom *radilice* (lavorieri) nazivamo one koludrice koje su obavljale razne poslove i usluge građanima i crkvama, da bi time nešto zaradile za zajednicu.

Ovdje ćemo navesti da su osim 27 sestara u samostanu živjele i djevojčice, koje su se imale posvetiti samostanskom životu (quali hanno da monachare), a roditelji su im svaki dan slali jelo.[34] To su bile *kandidatkinje.*

3. *Pomoćno osoblje – Konverse.* To nisu bile koludrice, ali su ipak nasile redovničko odijelo i nisu bile vezane na sve dužnosti, kao npr. na moljenje časoslava. Sestra Concordia Grisogono je g. 1603. Priuliju izjavila da u njihovom samostanu žive 42 koludrice i konverse.[35] Kako pak znamo da je tada u zajednici bilo 27 sestara, znači da se ostatak od 15 osoba odnosio na konverse. Priuli je naredio da ih unaprijed ne smiju birati javnim glasanjem nego tajnim, da imaju vršiti službu vratarice i da ne smiju rediti sakristiju. Zabranjuje im se služiti pojedinim sestrama već samo zajednici i moraju prati samostansko rublje, što su do tada izbjegavale. Među njima je bilo i nemoćnih starica.[36]

Picokere su posebna vrst stanovnika koludričkih samostana. One su obećavale posluh opatici, djelomično nosile redovničko odijelo i besplatno služile.[37] Godine 1603. ih je bilo 16, među kojima neke stare i nemoćne. Između ostalih službi dvorile su bolesne sestre. Priuli je je naredio nek se njihov broj smanji na 6 i nek se otpuste one dvije picokere koje su primljene bez dozvole nadbiskupa.[38]

[33] Ibidem, fol. 736, 745.
[34] Ibidem, fol. 744.
[35] Ibidem, fol. 736.
[36] Ibidem, fol. 742, 745, 747.
[37] Ostojić, sp. dj. I, str. 132.
[38] Vat. bibl., Priuli, fol. 737, 738, 745.

Služavke (servienti) su dakako obavljale niže poslove. Godine 1603. bilo ih je 15, od kojih 6 starica, ali ih ipak nisu otpustile. Neka sestra kaže: Dok nas je u ona lijepa vremena prije rata bilo 36 sestara, imale smo samo 6 do 8 kućnih pomoćnica.[39]

4. *Broj koludrica i ostalog osoblja.* Broj koludrica u raznim samostanima pa i u onome sv. Marije ovisio je o količini samostanskog prihoda. Postojao je numerus clausus, koji se je određivao na diecezanskim sinodima. Najveći broj sestara u koludričkim samostanima u Hrvatskoj poslije Samostana sv. Marije u Dubrovniku imao je Samostan sv. Marije u Zadru. U njemu je početkom 15 st. živjelo 40 koludrica.[40] Bianchi donosi da je 1397. bilo 35 sestara, g. 1551. – 31, g. 1780 – 4, a g. 1798 samo jedna.[41] Danas se njihova redovnička obitelj sastoji od 24 sestre. Međutim, vizitator Valier je g. 1579. odredio nek ih bude 25, a Priuli je g. 1603. od sestara dobio različite odgovore. Dok su jedne kazale da je određen broj 25, druge su rekle 26, a nekoliko njih je dapače izjavilo 30. Jedna je, kako smo vidjele, izjavila da ih je skupa s konversama bilo 42, a druga da ih je prije rata, a to je prije 1570, samih sestara bilo 36. Priuli je razgovarao s 26 koludrica. Ako im pridodamo bolesnu opaticu, g. 1603. bilo je u samostanu 27 sestara, kao što se vidi iz table br. 4.

Tab. 4. – *Broj osoblja u Zadarskim ženskim samostanima*

Kojeg osoblja i kada	plemićke kćeri			građanke	
	sv. Marije	sv. Dimitr.	sv. Nikole	sv. Katarine	sv. Marcele
Sestara prije 1570.	36			16	
Sestara g. 1579.	25	16	18	12	10
Konversa 1579.		10		4	
Sestara 1603.	27	8	15	12	10
Konversa 1603.	15		3		
Picokera 1603.	16		5		
Služavka 1603.	15	8		4	
Kandidatkinja 1603.	4			4	

U Hospitalu sv. Bernardina ili u Domu za siromašne starice, koji su vodile koludrice sv. Marije, bilo je smješteno i 6 koludrica starica. Pošto je sestra Cornelia Grisogono, koja je bila starica od 64 godine, bila zaposlena kao sakristanka,[42] a u popisu nema 6, nego samo 5 sestara starijih od nje, znači da između 27 koludrica nije uvršteno onih 6 starica koje su živjele u hospitalu. One se pred Priulijem nisu ni prikazivale, jer nisu živjele u zajednici.

[39] Ibidem, fol. 735, 741.
[40] Ostojić, sp. dj., II, 30.
[41] Bianchi, Zara cristiana I, Zadar 1877, str. 325.
[42] Vat. bibl., Priuli, fol. 736r.

Prema svemu što smo iznijeli u ovom i u prošlom poglavlju, saznajemo da je g. 1603. u Samostanu sv. Marije u Zadru živjelo: 27 koludrica, 15 konversa, 16 picokera, 15 kućnih pomoćnica i 4 djevojčice kandidatkinje. Ako im još pridodamo 6 koludrica-starica iz hospitala, usve su bile 83 osobe. U samostanu je stalno živio i izvjestan broj djevojaka, koje su se tu učile i uzgajale pa se prema tome broj svih osoba kretao od 90 do 100. To je prevelik broj ako imamo pred očima veoma malen samostanski prihod i ako ga usporedimo s brojem sestara u ostalim zadarskim ženskim samostanima. Iz donje table vidimo da su u Samostanu sv. Dimitrija živjele 34 osobe, sv. Nikole 23, sv. Katarine 16, a sv. Marcele samo 10 osoba. U sva 4 ženska samostana u Zadru bile su ukupno 83 osobe, a u samom Samostanu sv. Marije 90–100 osoba.

To nije sve osoblje navedenih samostana, već samo ono koje su Valier, a osobito Priuli smatrali potrebnim zabilježiti. Međutim, raznovrsnog pomoćnog osoblja bilo je i u ostalim samostanima.

5. *Prihodi.* Uslijed duga ratovanja s Turcima u samoj blizini Zadra građanstvo je veoma osiromašilo, pa je Valier g. 1579. zabilježio da se godišnji prihod Samostana sv. Marije sastojao od samih 500 dukata, jer su u posljednje vrijeme Turci zaposjeli veći dio njegovih posjeda.[43] Nakon 24 godine Priuli kaže da su zbog istih razloga godišnji prihodi oko 600 dukata, a sestra Benedikta Fumati, koja je g. 1602 vodila samostansku ekonomiju, kaže da su te godine prihodi iznosili 700 dukata.[44] To je neznatna svota za izdržavanje tako velikog broja osoba. Prihod je dolazio od zemlje koje nisu bile pod turskom okupacijom, zatim od rada sestara radilica (lavorieri) i napokon od miraza sestara pri ulazu u samostan, koji se g. 1603. sastojao od 200 škuda.[45] Samostan je došao u posjed spomenutih zemalja putem ostavština ili legata, koji su bili vezani uz pojedine oltare njihove crkve s obligacijom izgovaranja tolikih misa na njima. Mise je izgovaralo 6 kapelana, od kojih su dva capelani maiores imali od samostana po 6 dukata godišnje, a 4 capelani minores po 7 dukata.[46] Znači ukupno 80 dukata godišnje. Zemljišne posjede je samostan sticao i od sestara kao miraz, jer su neke sestre sav miraz ili jedan njegov dio donosile u posjedima.

6. *Rashodi.* Za potpuno ili bar djelomično izdržavanje oko 90 osoba, koje su g. 1603. živjele pod samostanskim krovom, ili su živjele u njihovu hospitalu, svota od 500, 600, pa i od 700 dukata godišnje bila je gotovo nikakva, pogotovo kad znamo da je u to isto vrijeme prihod jednog većeg mletačkog činovnika u Dalmaciji bio 10 do 30 dukata mjesečno,[47] što iznosi 1200 do 360 dukata godišnje. Župnici većih sela zadarskog otočja imali su g. 1579. oko 20 dukata godišnje, pa jer time nisu

[43] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 27v.
[44] Vat. bibl., Priuli, fol. 737, 742.
[45] Ibidem, fol. 749.
[46] Ibidem, fol. 705.
[47] Vitezić, sp. dj., str. 35.

mogli živjeti morali su se baviti manuelnim radom.[48] Ako li 500 dukata samostanskog prihoda podijelimo na 90 osoba, koliko ih je onda živjelo na račun samostana, na svaku osobu dolazi samo 5,5 dukata, pa je prema tome samostanska ekonomija bila na najnižim granama.

Koludrice su izjavile Priuliju: da se svakog dana bilježi sav prihod i rashod, i da se tri puta godišnje daje podroban račun sestrama u prisutnosti generalnog vikara.[49]

Samostan je imao i drugih izdataka. Sestra Flavia Pechiari je izjavila: »Imamo gastalda, prokuratora i dvornike (fattori) i svima se daje plata, gastaldu 24 dukata godišnje i stan, tako i drugima, kome više kome manje, a koji put se po koja stvarčica dade nadbiskupu i kapelanima, a sve su to veliki izdaci.«[50] Sestra Benedikta Fumati međutim kaže: »Premda je nadbiskup naredio nek se gastaldu dade samo 25 dukata, ne gleda se to već mu se daje više od 50 dukata godišnje, a osim toga i stan, premda radi malo, a mogao bi i manje, jer za njega nema toliko posla.« To je izjavila sestra koja je prošle godine vodila ekonomiju. Priuli je također zabilježio da je kruh pekao u samostanskoj peći poseban pekar, koji je imao stan u nekoj samostanskoj kući i plaćalo mu se za svako pečenje. Izdaci su bili također i u poklonima, koje su sestre davale raznim osobama. Stoga je Priuli to zabranio, time da u koliko bi koja sestra željela nešto pokloniti, neka to bude malena vrijednost i samo jedan do dva puta godišnje.[51]

Kad imamo pred očima sve navedene izdatke, onda vidimo da je od oko 600 dukata godišnjeg prihoda ostalo veoma malo za prehranu i za ostale potrebe. Stoga nije čudo da je g. 1579. vizitator Valier zabranio sestrama da uzgajaju i poučavaju djevojke. Tu zabranu je, kako ćemo vidjeti, opozvao. Ali je i Priuli g.1603. vidio teško ekonomsko stanje samostana, pa je naredio da unaprijed ne smiju držati djevojke, ako im za to njihovi roditelji ne budu nadoknadili troškove.[52]

7. *Vlasništvo.* Prigodom svog zavjetovanja koludrice sv. Marije polagale su ne samo zavjet čistoće i posluha nego i siromaštva. Stoga nisu smjele imati ništa svoga. Sve je moralo biti zajedničko. Valier je g. 1579. stanje u vezi s tim našao u doličnoj visini i nije ništa prigovorio. Međutim, sestre su g. 1603 upozorile Priulija na neke malene devijacije. Mlade koludrice koje su privredivale malen dio zarade zadržavale su za sebe i trošile za svoje lične potrebe. Stoga je vizitator naglasio: sve što sestre svojim radom dobiju ima pripasti zajednici i ni jedna koludrica ne smije imati ništa svoga.[53]

[48] Filipi, Popovi glagoljaši... str. 145.
[49] Vat. bibl., fol. 735, 736, 739.
[50] Ibidem, fol. 737.
[51] Ibidem, fol. 742, 746.
[52] Tajni vat. arhiv, Valier fol. 18r, Vatik. bibl., Priuli, fol. 750.
[53] Vat. bibl., Priuli, fol. 746.

8. *Prehrana.* U mnogim benediktinskim samostanima nije bila provedena potpuna zajednica dobara, pa su sestre dobivale hranu iz roditeljske kuće, nisu svaki put zajednički jele u refektoriju, već posebno u svojim celama.[54] Koludrice sv. Marije su skoro redovito išle u blagovalište u redu četiri i četiri, i tu zajednički jele svoj obrok. Za vrijeme jela su se čitali životi svetaca i regula sv. Benedikta i to na hrvatskom jeziku.[55] Bolesne sestre g. 1603. nisu dolazi u blagovaonicu, nego im se jelo nosilo u njihovu sobicu, a ponešto hrane su im donosili iz roditeljske kuće. Koludrice su koji put na trošak samostana kupovale pilad i jaja, a i neke koje su bile zdrave svoj obrok su od zgode do zgode jele u svojoj celi. Stoga vizitator naređuje da unaprijed moraju sve skupa jesti u refektoriju, a nikako u svojim celama, uz gubitak posla (sub poena officij privationis ipso facto incurrenda). Dozvoljava da se samo za bolesne sestre nabavlja pilad. Četiri djevojčice kandidatkinje nisu jele samostansku hranu nego su im njihovi donosili od kuće.[56]

S obzirom na veoma teške ekonomske prilike, teško da je samostan mogao prehraniti tako velik broj osoba, pa su vjerojatno mnoge dobivale jelo ili dio jela od svoje rodbine, a možda se nije moglo ni kuhati svaki dan i za svaki obrok. To pitanje će nam donekle razjasniti teško stanje koje je Priuli našao u ostalim ženskim samostanima.

Samostan sv. Dimitrija je g. 1603. svakoj sestri mjesečno davao kvartu kukuruzna brašna i vino, i svaka je sestra za sebe napose pravila kruh. Neke su dapače posebno držale svoje kokoši, što im je dakako Priuli zabranio.[57] Samostan sv. Katarine je sestrama dnevno davao jedan hljebac i tri puta sedmično kvartuč vina,[58] »e companatico«. Ako kojoj sestri nije bilo dovoljno kruha slali su joj njezini od kuće. Zbog prevelike oskudice, u samostanu se kuvalo samo tri puta sedmično (si cocina tre volte alla settimana solamente perchè siamo povere).[59] Također se i u Samostanu sv. Marcele kuhalo samo tri puta sedmično, a kukuruz im je mljela neka žena na samostanskom žrvnju.[60] Po svemu bi se reklo da je slično stanje bilo i Samostanu sv. Marije.

9. *Odjeća.* Kao što je bio običaj u tolikim benediktinskim samostanima, tako su i neke koludrice sv. Marije koji put dobivale odijelo od roditelja. Pri svečanom oblačenju odijelo su im davali roditelji, a u kasnijim godinama novac za nabavu odijela su im priskrbile sestre koje su zarađivale. Međutim, prema izjavi nekih sestara, reklo bi se da su ga koji put nabavile novcem od roditelja i od sestara radilica.[61] Starije sestre su nosile vuneno odijelo i rabile vunene plahte, kako je bilo i

[54] Ostojić, sp. dj. I, str. 135.
[55] Tajni vat. arhiv, Valier fol. 27v.
[56] Vat. bibl., Priuli, fol. 734, 739, 740, 743, 746, 748, 744.
[57] Ibidem, fol. 752v, 755r.
[58] Zadarski kvartuč je iznosio 0.71 litre (F. Madirazza, Storia e costituzioni dei Comuni Dalmati, Split 1911, str. 435).
[59] Vat. bibl., Priuli, fol. 769v, 766v.
[60] Ibidem, fol. 773, 768r.
[61] Ibidem, fol. 743, 734, 736.

propisano, a međutim neke mlade sestre, osobito koje su radile, nosile su lanene košulje i rabile lanene plahte, što je bilo zabranjeno. Dapače su nosile svilene rukave i svilene pojase (manizze e centure), što se starijim sestrama nije dopadalo.[62] Stoga je g. 1603. Priuli zabranio da unaprijed rabe skupe tkanine za odijela i da se nose poput svjetskih žena.[63] Zanimljive su stroge mjere koje je Valier donio o odijevanju gojenica, kako ćemo vidjeti u VI poglavlju. Koludrice su pri razgovoru kroz gvozdenu rešetku, pa bilo to i sa svojim roditeljima, morale biti pokrivena lica. Isto tako zastrta lica su morale biti i pri službenom nadbiskupovu posjetu samostanu.

10. *Klauzura.* Sve do pred konac 16. st. u ženskim benediktinskim samostanima nije postojala naročito stroga klauzura, pa su koludrice iz opravdanih razloga smjele izlaziti uz pristanak opatice, a i muškarci su smjeli ulaziti u samostan kad je to bilo potrebno. Tako su se u sobi opatice sklapali ugovori u prisutnosti stranaka, notara i svjedoka. Tek Tridentinski sabor u drugoj polovici 16. st. počeo je provoditi strogu klauzuru.[64]

Oba postridentinska apostolska vizitatora temeljito su ispitala o klauzuri u Samostanu sv. Marije i ustanovili da je moralno stanje koludrica na najvišoj visini. Ali bez obzira na to, i u tom samostanu je vizitator Priuli proveo veoma stroge mjere za osiguranje klauzure, a u duhu zaključaka Tridentinskog sabora.

Valier je g. 1579. zabilježio samo ovo: »Koludrice su disciplinirane i ne dozvoljava im se da idu u parlatorij bez dozvole opatice, koja drži ključ parlatorija. Kadgod im je to dozvoljeno razgovaraju u prisutnosti poslušalnice (auscultatrix). Od vanjskih osoba na razgovor se pripušta samo rodbina do uključivo trećeg koljena. Samostan je dovoljno prostran i održava se propisana klauzura. Ako vizitator ili nadbiskup posjeti samostan neka sestre budu pokrivena lica«.[65] Ova kratka bilješka je dobra svjedodžba o disciplinirani životu u tom samostanu.

Vizitator Priuli je g. 1603. svim sestrama postavljao pitanje i o klauzuri. Na temelju njihovih izjava vidi se da su se neznatno udaljile od najnovijih propisa, što se može pripisati činjenici da je njihova opatica majka Ursa bila bolesna. Koludrice su izjavile da nikad ne izlaze iz samostana osim koji put u crkvu, da je rede i da se pomole, osobito pred oltarom Presvetog Začeća.[66] U samostan ulaze samo težaci i pastiri, koji donose dohotke sa samostanskih zemalja i pašnjaka. Tim ljudima se koji put dade jesti i piti, kako je i pravedno.. Osim njih u samostan često ulazi i gastaldova žena da tamo radi. Slobodno ulaze i izlaze picokere i služavke. U samostan ne ulazi niti jedna osoba osim spomenutih.[67]

[62] Ibidem, fol. 735, 740, 741.
[63] Ibidem, fol. 747.
[64] Ostojić, sp. dj. I, str. 135.
[65] Tajni Vat. arhiv, Valier, fol. 27v, 28r.
[66] Vat. bibl., Priuli, fol. 735.
[67] Ibidem, fol. 737, 738, 740, 742.

Što se tiče razgovora u parlatoriju kroz gvozdenu rešetku, redovnice su Priuliju izjavile da razgovaraju bez dozvole opatice i bez prisutnosti druge sestre, a s vanjske strane sudjeluju u razgovorima jedino roditelji i prijateljice. Zamjenica opatice sestra Diodata Fanfogna kaže da se o tim razgovorima strogo vodi računa i sigurna je da u njima ne sudjeluje nikakva sablažnjiva osoba.[68] Premda tu vidimo samo neke sitne prekršaje disciplinske naravi, ipak je Priuli proglasio stroge mjere kakakve su se tada provodele u svim redovničkim samostanima katoličke crkve. On je u samostanskom kapitolu svečano proglasio:

Da bi se što bolje osigurala klauzura, naredujemo nek se vrata koja iz samostana vode u crkvu sazidaju uz kaznu izopćenja, a na istom mjestu gdje su bila vrata nek se postavi »rota«, kroz koju će se dodavati crkveno ruho za službu. Zabranjuje se da težaci i pastiri ulaze u samostan i da tamo jedu, uz kaznu izopćenja. Ako se pak sa strane vrta ili kojeg prozora pruža pogled u spavaće sobe, neka se ili prozor zatvori ili podigne tako visok zid da se ne može vidjeti u sobu. Na prozoru svih cela koje gledaju u dvorište nek se postave gvozdene rešetke ili nek se digne zid visok 3 lakta. Na tri cele za koje se kaže da pripadaju opatici i na sobicu »conquinariae« nek se postave nepomične gvozdene ili drvene rešetke. Vrata koja vode u zvonik imaju biti uvijek zaključana i nijedna sestra ne smije se uspinjati na zvonik da svečano zvoni, kako se običava u veselim zgodama, već neka zvone konopom odozdo. Posao vratarice nek obavljaju konverse.[69]

Glede vođenja razgovora u parlatoriju kroz gvozdenu rešetku, naredio je da koludrice ne smiju, ni u jednom slučaju ulaziti u parlatorij same, nego u prisutnosti sestre poslušalice, a pošto se opaža da je gvozdena rešetka na prozorima parlatorija prilično rijetka, nek se postavi gušća mreža i neka sestre za vrijeme razgovora budu pokrivena lica.[70]

Ne samo za koludrice, nego i za djevojke koje su se u samostanu uzgajale bile su provedene jednako stroge mjere, o čemu ćemo govoriti u poglavlju VI.

11. *Skrb za stare i bolesne.* Koludrice sv. Marije su posvećivale veliku pažnju ne samo starim i bolesnim sestrama nego i konversama, picokerama i kućnim pomoćnicama. Iz odgovora sestara na Priulijeva pitanja doznajemo da su bolesne sestre ležale u svojim celama, gdje su ih picokere njegovale i donosile im jelo, a ponešto jela slali su im njihovi od kuće. Šest veoma starih sestara bilo je smješteno u njihovu hospitalu, gdje im je samostan slao hranu i lijekove. Sestre su također izjavile da imaju starih nemoćnih konversa, picokera i služavki za koje se i dalje brinu i ne mogu ih otpustiti, jer su dok su bile mlade i sposobne radile za zajednicu.[71]

[68] Ibidem, fol. 735, 737, 742, 745.
[69] Ibidem, fol. 745, 749.
[70] Ibidem, fol. 745, 749.
[71] Ibidem, fol. 738, 743, 739, 737, 735.

Već od početka 14. st. koludrice se brinu za veći broj starica u svom hospitalu pa im je kao prirodena skrb za stare i bolesne. A jedna od najljepših njihovih odlika je ta što su se u vrijeme kad se samostan borio s velikim ekonomskim poteškoćama ipak brinule za staro i bolesno pomoćno osoblje i nisu ga otpuštale premda im je bilo neproduktivno.

Vizitator Priuli naređuje: »Da bi se bolesnim sestrama mogla posvetiti što veća pažnja, treba da ih dvore sestre profese, a nikako picokere kao do sada. Jedino za bolesne sestre smije se nabavljati pilad«. Napokon naređuje nek se u samostanu odredi posebna soba kao bolnica (apothecariam cellam).[72]

Redovnička obitelj sv. Marije imala je 6 koludrica-starica i nekoliko bolesnih (među njima opatica), zatim 6 starih služavki, a možda nešto manje starih i bolesnih konversa i picokera. Znači da su se osim za vanjske starice u svom hospitalu morale brinuti i za 15 do 20 starih i bolesnih sestara i pomoćnog osoblja, a to je prevelik broj u odnosu na 83 osobe, koliko ih je bez djevojaka gojenica uzdržavao samostan.

III. CRKVA SV. MARIJE

Vizitatorima nije bilo do toga da opisuju crkve i oltare s arhitektonske i umjetničke strane, nego da ustanove da li su opskrbljeni najpotrebnijim za pravilno obavljanje crkvenih funkcija po crkvenim propisima, a osobito u postridentinskom duhu. Obojica su nabrojila oltare i zabilježila njihov ukras, a naznačila su i legate vezane uz pojedine oltare. Obojica su donijela i popis relikvija, a Valier i popis crkvenog ruha i posuđa.

Vizitator Valier je g. 1579. posjetio crkvu sv. Marije i ustanovio da se euharistija čuva u uglednoj srebrenoj piksidi izvrsno izrađenoj (egregie elaborata), pokrivenoj s malenom svilenom koprenom a postavljenoj u udubinu isječenu u oltarnom zidu. Euharistija pred kojom uvijek gori svjetlo i koja se izmjenjuje svakih 15 dana, čuvala se, kako ćemo vidjeti, na oltaru Presvetog Sakramenta. Na koncu je naredio nek se u njoj ne čuva više od pet hostija.

Vizitator Priuli g. 1603. kaže da je Sanctissimum vidio na velikom oltara u pozlaćenom, lijepom, pristojnom i toliko velikom tabernakulu da zahvaća cijeli oltar (totum altare implente). Čuva se u srebrenoj piksidi s uglovima, pa se zbog toga lako u njoj stvaraju fragmenti. Naredio je nek se nabavi korporal, a piksida nek bude tolika da u njoj može stati 30–40 hostija, prema broju koludrica, a nek se u njoj redovito čuva samo 5–6 partikula. Tubernakul nek se obloži kadifom ili drugom svilenom tkaninom, od koje se imaju napraviti i leptirići na piksidi (et ex eo fieri popilionem piscidi).[73] Znači da je u vijeme između dvije vizitacije euharistija s oltara Presvetog Sakramenta prenesena na veliki oltar.

[72] Ibidem, fol. 747, 749.
[73] Ibidem, fol. 704.

Oltari

Valier opisuje 9 oltara i to: Veliki, Presvetog Sakramenta, Pietatis, sv. Cecilije, sv. Ivana Evandjelista, sv. Janje, sv. Tri Kralja, Začeća B. M. i sv. Benedikta. Priuli pak donosi 11 oltara i to sve koje je donio Valier osim Presv. Sakramenta, a pridodaje još tri: sv. Petra i Jeronima, sv. Antuna i sv. Nikole, koji su valjda podignuti u vrijeme između dvije vizitacije. Donijet ćemo ono što su vizitatori zabilježili o pojedinim oltarima i to naprije one i onim redom kako ih donosi Valier, a poslije toga i ona tri koje nalazimo kod Priulija, a nema ih kod Valiera.

1. *Veliki oltar* je prema Bianchiju nekoć bio sličan onome u katedrali sv. Stošije, a podigao ga je kralj Koloman. Četiri stupa od grčkog mramora nosila su baldakin, na vrhu kojeg je bio natpis REX COLOMANUS M + CV, a na mramornoj mensi okićenoj drvenim stupićima i kipovima bila je urezana godina MCVI. Taj oltar je radi trošnosti g. 1742. zamijenjen novim.[74] Naši vizitatori su ga vidjeli u takvoj formi, ali ga nisu opisali. Prema Valieru veliki oltar je g. 1579. bio konsekriran, imao je časnu palu, dva svijećnjaka od aurikalka, tri oltarnjaka i antipendij od bijelog platna. Na njemu se celebrirala dnevna misa prema nekom legatu ostavljenu koludricama. Priuli pak g. 1603 navodi da je posvećen Blaženoj djevici (sub titulo B. Virginis). Na njemu se dnevno celebrira konventualna misa, a celebrira se i na temelju oporuke pok. Faustine Paladini. Naredio je nek se postavi antipendij od dasaka i križ.[75]

2. *Oltar Presvetog Sakramenta.* Drugi oltar po redu kojega donosi Valier je onaj na kome se čuva euharistija, ali mu ne donosi tačan naziv. Opskrbljen je svim potrebnim ukrasima. Na njemu se svakog dana celebrira misa prema legatu ostavljanu koludricama. Međutim, Valier u svojim naredbama izričito kaže nek se »ex oltare S(anctissimi Sacra(men)ti« ukloni pomični oltar. Pod tim imenom ga ne spominje ni Priuli ni itko poslije njega. Kad je u vrijeme između dvije vizitacije euharistija prenesena s ovog na velik oltar, vjerojatno je ovaj dobio nove titulare sv. Petra i Jeronima, kojeg Priuli donosi na trećem mjestu i za kojeg kaže da nema oltarne slike, (absque iconea) niti je konsekriran. Na temelju oporuke pok. Petra Bartolacija (Bartholati) oci franjevci trećoreci na njemu dnevno celebriraju misu .. Naredio je nek se što prije postavi ikona supracellum drveni antipendij i drveni scabellum.[76]

3. *Oltar Žalosne Gospe* (Pietatis). Bianchi o njemu donosi samo to da ga je g. 1770. napravio Zadranin Giuseppe Rado. On je samo stari vredniji oltar zamijenio novim mramornim, dakako manje vrijednim. Valier g. 1579. kaže da nije konsekriran, da ima pomoćni oltar, sliku žalosne gospe (imagine pietatis), dva gvozdena svijećnjaka, oltarnjake i antipendij od bijelog platna. Na njemu se dnevno celebrira misa na

[74] Bianchi, sp. dj., str. 317.
[75] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 52v, Vat. bibl. Priuli, fol. 705r.
[76] Ibidem.

temelju nekog legata. Vizitator Priuli g. 1603. ne spominje oltar Pietatis, ali mislim da je to onaj za kojega on kaže da je posvećen Blaženoj Dj. Mariji (altare B. V. M.), da je drven i da je donesen iz crkve sv. Marije Maslinske (s. Mariae ab olives), pa naređuje nek se oltar odstrani, a njegova slika (einus iconem) što prije vrati odakle je donesena.[77] Prilikom požara crkve sv. Marije u prošlom svjetskom ratu ostao je samo kip Pietatis na svom oltaru, za koji Petricioli kaže da je vrlo izražajno djelo gotičnog stila prve polovice 15. st.[78] To je vjerojatno onaj kip Adolorate za koji Bianchi kaže da je jedini ostao iza požara crkve sv. Dimitrija g. 1779. i da je iza toga prenesen u kapitual crkve sv. Marije, gdje je bio veoma čašćen.[79] Znači da je mnogo stariji od naših vizitacija.

4. *Oltar sv. Cecilije.* Valier kaže da ima staru sliku (cum pala veteri) i da se na njemu nikad ne celebrira, a i Priuli, koji ga donosi na drugom mjestu, tvrdi da nije konsekriran, pa je naredio nek se na nj postavi križ i antindij od dasaka (palium ex asseribus).[80] Ovaj oltar ne spominje ni Bianchi ni Bersa.[81]

5. *Za oltar sv. Ivana Evandeliste*, do sada je samo Bianchi donio da se spominje u dokumentu iz g. 1675. Valier kaže da ima časnu palu (cum pala honorifica), dva svećnjaka od aurikalka, tri oltarnjaka i antipendij od bijelog platna. Na njemu se dnevno celebrira iz obligacije zbog nekog legata ostavljenog samostanu. Na koncu naređuje nek se na oltar stavi bar drveni križ i nek se ukloni pomični oltar. Priuli ga g. 1603. donosi na devetom mjestu i kaže da je posvećen i da se na njemu dnevno celebrira misa prema oporuci nekoga iz obitelji Cedulini (illorum ex Domino Cedulina).[82]

6. *Oltar sv. Janje* (s. Agnetis) nije do sada nigdje spomenut. Valier g. 1579. bilježi da ima časnu palu, tri oltarnjaka i antipendij od bijelog platna. Na njemu se dnevno celebrira po jedna misa na nakanu bratovštine sv. Jakova. Na koncu naređuje nek se na oltar postave svijećnjaci. Priuli g. 1603. opis tog oltara donosi na osmom mjestu i kaže da je konsekriran, i da je Bratovština sv. Jakova građana svoja dobra ostavila koludricama sv. Marije, koje su dužne osigurati da se na njemu dnevno celebrira, u čemu se izmjenjuju 4 svećenika . . . Osim toga u crkvi stalno gore 4 svijeće. Priuli je naredio nek se napravi supracelum i antipendij od dasaka.[83]

7. *Oltar sv. Tri Kralja* nalazi se kod velikih vrata, a prema Bianchiju prvi put se spominje g. 1675. Valier kaže da je imao časnu palu (cum pala honorifica), tri oltarnjaka, bijeli antipendij, i naredio je nek se na nj postave svijećnjaci. Priuli kaže da je bio konsekriran, i naredio je

[77] Ibidem.
[78] Petricioli, Zadar, turistički vodić, Zadar 1962, str. 42.
[79] Bianchi, I, 441
[80] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 52v, Vat. bibl., Priuli, fol. 705r.
[81] G. Bersa, Quida storico-artistica di Zara, Trst 1932, str. 76.
[82] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 52v, Vat. bibl., Priuli, fol. 705v.
[83] Ibidem.

nek se postavi drveni antipendij i nova ikona, jer je stara rastrgana. Valier i Priuli se slažu u tome da se na ovom oltaru svakodnevno služi misa na temelju oporuke nekoga iz plemićke obitelji Civalelli.[84]

8. *Oltar Začeća Marijina* (Conceptions B. Mariae) Valier g. 1579. donosi na osmom mjestu i kaže da ima časnu palu, dva gvozdena svijećnjaka, tri oltarnjaka i bijeli antipendij. Na njemu se celebrira jednom sedmično na temelju nekoga legata. Priuli 1603. pak donosi da je D. Vikar dužan izgovarati jednu misu sedmično prema legatu P. Petra Jordani, a svećenik Petar Celestin drugu misu na isti način (valjda sedmično). Naredio je nek se na oltar postavi supracelum i drveni antipendij.[85] Taj oltar se kasnije nigdje ne spominje osim u dokumenta iz g. 1727.[86] Možda je kasnije dobio novog titulara.

9. *Oltar sv. Benedikta.* Bianchi ga donosi pod dvostrukim nazivom Uznesenja Marijina i sv. Benedikta, pa kaže da je g. 1720. podignut na trošak samostana. Nije podignut iznova, nego je stariji vredniji zamijenjen novim mramornim. Za vrijeme Valiera i Priulija bio je posvećen samo sv. Benediktu. Prvi kaže da je g. 1579. imao časnu palu, tri oltarnjaka, dva svijećnjaka i bijeli antipendij, a Priuli 1603. samo spominje da je konsekriran, pa naređuje nek se na oltar postavi antipendij od dasaka i scabellum.[87]

10. *Oltar sv. Antona opata* za vrijeme Valierove vizitacije nije ni postojao, a Priuli kaže da nije konsekriran i da se na temelju oporuke pok. Andrije Bolessija (?) imaju na tom oltaru godišnje izgovarati 3 velike mise, jer je koludricama u vlasništvo ostavio jednu kuću. Oltar je podignut u vrijeme između dvije vizitacije.[88]

11. *Oltar sv. Nikole* do sada nije nitko spomenuo osim Priulija, koji kaže da je posvećen i da su koludrice dužne osigurati svakodnevnu misu na temelju oporuke pok. Grgura Nassija, zbog dobara koja im je ostavio.[89]

Inventar crkvenog posuda i ruha

Obilazeći samostan Valier je g. 1579. posjetio i crkvu sv. Marije pa je između ostaloga rekao: sakristija sv. Marije je opskrbljena mnogobrojnim dragocjenostima, srebrnim posuđem, kaležima, križevima i crkvenim ruhom (sacristia est plurimis preciosis vasibus, calicibus, crucibus et paramentis refecta).[90] Kada je pak drugi put običao crkvu, opisao

[84] Ibidem.
[85] Ibidem.
[86] Bianchi, sp. dj., str. 318.
[87] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 52v; Vat. bibl., Priuli, fol. 705v.
[88] Ibidem.
[89] Ibidem.
[90] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 27v.

euharistiju i oltare, donio je popis moćnika i pokretnina pod naslovom »Inventarium reliquiarum et mobilium«. Popis ćemo, izdvojivši moćnike, ovdje donijeti:

Četiri srebrna i pozlaćena križa.
Trinaest pozlaćenih srebrnih kaleža, velikih i malih, s patenama.
Srebrna »Lampas«.
Dva srebrna svijećnjaka.
Srebrni turibul s ladicom.
Maluvium argenteum parvum cum suis urceolis.
Tri bijela pluvijala od damasta »cum opere frigio«, jedan biserni, a ostala dva srebrna.
Dvije planite od damasta s bisernim križevima »operis firigij«.
Planita od zelenog damasta s križem od bisera (cum cruce ex margaritis).
Planita od bijelog damasta s križem od bisera.
Planita od crvene kadife zlatom izvezena s križem od bisera (planeta ex veluto rubeo auro interpuncta cum cruce ex margaritis).
Dvije dalmatike od bijelog damasta »cum opere frigio ex auro«.
Svilenih planita raznih vrsta s različitim križevima: tri crvene, tri zelene, tri bijele, tri ljubičaste i tri crne.
Pet svilenih amikta »cum opere frigio ex margaritis«, pet »ex fustano«, a deset svilenih različitih boja.
Misnih platnenih košulja novih i starih 38.
Platnenih planita sa svilenim križevima 12.
Svi navedeni paramenti opskrbljeni su svojim štolama, manipulima i cingulima.
Oltarnih antipendija (palia): tri od damasta »cum opere frigio ex auro«, devet od bijelog damasta posvuda prekrivenih srebrnim tankim pločicama isječenim u raznovrsnim oblicima (novem ex damasco albo undique cooperto laminibus argenteis in varias formas conflatis) i još 9 od crvene svile, također sa srebrnim pločicama kao gore.
Oltarnih ubrusa, rubaca (?) (Mappae pro altaribus) novih i starih 33.
Tri rubca išarana zlatom (Mappae tres pictae auro), a 5 svilom.
Devet antipendija »ex subserico seu medio raso«, devet od bijelog platna, a devet od crnog.
Tri svilene burse »cum opere frigio« od bisera za korporale, tri od zlatnog brokata (tres et brocato aureo) i pet svilenih raznih boja za obične dane sa svojim korporalima unutra.
Sagova 39 (Tappetia triginta novem).
Svijećnjaka od aurikalka za sve oltare.[91]

Relikvijariji

Valier je g. 1579. zabilježio samo pet moćnika, a Priuli samo sedam. Bianchi ih spominje 22,[92] a Bersa 11.[93] Možda su ih vizitatori samo toliko vidjeli na jednom mjestu, a ostali bili razmješteni po oltarima, ili su zabilježili samo one markantnije. Ne spominju da je postojao poseban oltar nad kojim su se iza gvozdenih zaključanih vratiju čuvali moćnici, kao što su to zabilježili u nekim drugim crkvama i kao što je iza Priulija u crkvi sv. Marije oltar sv. Grgura Pape bio udešen za tu svrhu.[94] Možda je to za vrijeme naših vizitacija bilo na istom oltaru, ali pod drugim titularom.

[91] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 53r, 53v.
[92] Bianchi, sp. dj., str. 325–334.
[93] Bersa, sp. dj., str. 80.
[94] Bianchi, sp. dj., str. 325.

Valier je g. 1579. u sklopu već donesenog inventara zabilježio ovih pet moćnika:

1. Srebrna glava s obličjem Bl. Marije (Caput argenteus imaginis B. Mariae).[95]

2. Srebrna i pozlaćena kutija s glavom sv. Kvirina.[96]

3. Srebrna pozlaćena kutija s glavom sv. Grgura Pape.[97]

(Duae thece argenteae inauratae cum capitibus S. Quirini et S. Gregorij Papae).

4. Krucibul srebrni pozlaćen u kojem se čuva Presv. Sakramenat.

5. Drugi srebrni pozlaćeni krucibul od kristala sa srebrnom nogom, a u njemu moći više svetaca.[98]

Priuli g. 1603. nije poput Valiera donio inventar posuđa i ruha, već je obilazeći i opisujući crkvu na koncu zabilježio »Vidit reliquias«, a iza toga nanizao ove moćnike:

1. Srebrna glava s nepoznatim moćima.
2. Srebrni kovčežić s glavom sv. Kvirina.
3. Srebrni kovčežić »ex spatula S. Georgij«.
4. Srebrna ruka s moćima sv. Andrije Apostola.[99]
5. Slična ruka s moćima sv. Stošije mučenice.[100]
6. Neki kristalni tabernakul s moćima sv. Eufemije (in quodam tabernaculo ex cristallo reliquiae S. Eufemiae).[101]
7. U drugom srebrnom tabernakulu su moći križa i stupa Gospodinova (in alio tabernaculo argenteo de cruce et columna Do(mi)ni.)[102]

Koludrice su za kritičnih ratnih godina s Turcima toliko osiromašile da su prodavale razne dragocjenosti, pa možda i moćnike, crkveno posuđe i ruho. Turci su, naime, zaposjeli imanja Zadrana i zadarskih samostana na zadarskom kopnu, pa su koludrice triju ženskih plemićkih samostana toliko osiromašile da nisu mogle niti »vezati kraj s krajem«. Godine 1759. nisu smogle novaca niti za plaćanje uobičajene desetine, pa su zbog toga bile primorane prodavati ne samo ono malo posjeda koji nisu bili pod Turcima već i po koji ornamenat potreban za crkvu, bez kojeg se nisu mogle proći (privarsi di qualche ornamento necessario alla chiesa, et senza quale non si puo passare).[103]

[95] Postoji i danas: Cecchelli C, Catalogo delle cose d'arte e di antichità d'Italia, Zara, Roma 1932, 77; Bianchi, sp. dj., 326; Zlato i srebro Zadra, Katalog, Zagreb 1951, str. 19.

[96] Postoji i danas. Vidi: Cecchelli, sp. dj., str. 82, Bianchi, sp. dj., str. 328, br. VII; Bersa, sp. dj., str. 80, br. 10; G. Oštrić, Zlato i srebro, str. 18.

[97] Postoji i danas. Vidi: Cecchelli, sp. dj., str. 80; Bianchi, sp. dj., str. 328; Oštrić, sp. dj., str. 18.

[98] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 53r. Valierov srebrni krucibul se nalazi kod Cecchellija na str. 87.

[99] Postoji i danas: Cecchelli, sp. dj., str. 89; Bianchi, sp. dj., str. 330. XIII.

[100] Postoji i danas Cecchelli, sp. dj., str. 89; Bianchi sp. dj., str. 331. XIV.

[101] Postoji i danas, Vidi: Cechelli, sp. dj., 84; Bianchi, sp. dj., str. 331. XVII.

[102] Postoji i danas: Cecchelli, sp. dj., str. 84; Bianchi, sp. dj., str. 326.

[103] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 18v.

Neke naredbe. Kad je Priuli g. 1603 pregledao crkvu i opisao oltare, naredio je nek se na sve crkvene prozore postave stakla, a kamena posuda za blagoslovljenu vodu, koja se nalazi posred crkve uz vrata koja vode u samostan, da se ima dignuti i postaviti uz vrata na protivnoj strani (et pillum aquae sanctae que est penes portas monasterij in medio Ecclesiae tolli et poni ad Januas alteram ex adverso altari). A kako je skupa s navedenim moćnicima našao pohranjeno i sv. ulje, naređuje nek se mjesto srebrne posude unaprijed rabi piksida sa svilenom bursom i nek se sv. ulje čuva odijeljeno od relikvijarija na mjestu ili u ormaru specijalno za tu svrhu učinjenom.[104] Valier je g. 1599. naredio da se imaju ukloniti »deposita« koja se nalaze u crkvi.[105] To su razne škrinje, koji put i privatne, kakve su vizitatori susretali i u tolikim drugim, osobito seoskim crkvama.

Kapitul. Kad je 30. travnja 1603. Priuli pregledao crkvu, samostan i kroz gvozdenu rešetku ispitao sve koludrice o samostanskom životu, uputio se processionaliter s pratnjom od četiri osobe, predvođen križem i s 25 sestara otkrivena lica prema crkvenom koru, gdje se pomolio, dao blagoslov i predvođen sestrama ušao u kor kapitula (ad corum capituli), gdje je u dugom govoru potakao sestre na održavanje zavjeta posluha, siromaštva i čistoće, a iza toga proglasio naredbe,[106] koje u njegovoj vizitaciji zapremaju 10 stranica, a koje smo donijeli govoreći o klauzuri, odijelu, prehrani itd.

Prema Bersi kapitul je služio za sastanke, biranje opatice, izlaganje mrtvih sestara i primanje zavjeta,[107] a ovdje vidimo ne samo da se sastanak vizitatora sa sestrama održao u kapitulu nego da je kapitul imao svoj poseban kor, na kome se je tom zgodom komodno smjestilo 30 osoba. Kor je možda zahvaćao povišeni prostor od zvonika do druga dva stupa, na kojima se vide nekakvi usjeci, pa je u tom slučaju njegova veličina mogla biti 3.70 za 5.80 m, koliko iznosi širina kapitula. Iz dokumenta se ne razabire da li je postojao direktan prolaz iz kora crkve u kor kapitula ili su morali proći zaobilaznim putem.

Grobište. Kad je Priuli 30. IV 1603. ušao u crkvu i pogledao euharistiju, a prije nego je pogledao i opisao oltare, obavio je uobičajene molitve za mrtve, hodajući processionaliter po crkvi i grobištu (Post haec explevit solita sufragia mortuorum processionaliter incedendo per Ecclesiam et cemeterium).[108] Koludrice su, naime, osim u crkvi imale i svoje

[104] Vat. bibl., Priuli, fol. 706r, 706v.

[105] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 53v.

[106] Vat. bibl., Priuli, fol. 745r... obviam processionaliter occurrere moniales omnes cruce paecedente ad numerum 25, facie discoperta ac eundem ad corum produxerint ubi facta prius oratione, monialibus benedixit ac ipsis precedentibus ad corum capituli se recepit, ibique post longum praehabitum sarmonem de ubedietia (ita), de paupertate ac castitate...).

[107] Bersa, sp. dj., str. 77.

[108] Vat. bibl., Priul, fol. 707r.

posebno grobište, koje se prema gornjoj stilizaciji moralo nalaziti u sklopu dvorišta ili vrta, tj. u klauzuri, kad su ga koludrice mogle processionaliter pohoditi. Benvenuti kaže da je ovaj samostan imao svoje grobište i brojne vrtove, nad kojima su kasnije podignute privatne zgrade.[109]

Vrata iz crkve u samostan. Prema Valieru g. 1579. vodila su dvoja vrata iz samostana u crkvu, jedna iz kapitula, a druga kroz sakristiju (quod habet duas portas aducentes ecclesiam suam, alteram ex ipsarum capitulo, alteram ex sacristia).[110] Stoga je u duhu postridentinskih reformi naredio nek se vrata koja iz svih zadarskih ženskih samostana vode u njihove crkve zazidaju. Međutim, uprava grada Zadra podastrla je Valieru pismenu prestavku, kojom između ostaloga moli nek se ne zatvaraju vrata, jer ako bi se to učinilo, ipso facto bi nastala sumnja u uzdržljivost sestara, što bi povrijedilo građane, koji nisu nikad ni najmanje posumnjali u njihovu čestitost. Pošto se Valier posavjetovao s nadbiskupom i zadarskim inkvizitorom,[111] kao i sa svojim savjetnicima Otellom i Taffellom, povukao je tu naredbu.[112]

Međutim je dvadeset i četiri godine kasnije vizitator Priuli ponovno naredio nek se uz kaznu izopćenja zatvore vrata koja iz samostana vode u crkvu i nek se na istom mjestu ostavi prozor s »rotom«,[113] kroz koji će se davati crkveno ruho.[114] Ta mjera opreznosti bila je potrebna, jer samostanske crkve, u koje su slobodno ulazili vjernici, nisu bile pod klauzurom.

Pohranjivanje dragocjenosti. Srebrno crkveno posuđe iz crkve sv. Krševana bilo je g. 1603. pohranjeno u crkvi sv. Marije. Ne znamo zbog kojeg razloga je Priuli naredio neka se sanduk u kome se čuvaju srebrni predmeti sv. Krševana, kao križevi, kaleži patene i ako je još što drugo ranije položeno u taj koludrički samostan, dignei položi u sanktuarij sv. Stošije, a pod nadzorom monaha sv. Krševana i gradskih prokuratora, dok se ne popravi i uredi sakristija sv. Krševana.[115]

IV. HOSPITAL SV. BERNANDA ILI DOM ZA SIROMAŠNE STARICE

Benediktinke sv. Marije vodile su brigu i o ovoj ustanovi, koja se nalazila preko ulice sa zapadne strane pročelja crkve. sv. Marije. Bianchi kaže da je tu bolnicu ustanovio g. 1302. zadarski plemić Ljudevit Matafari i naredio da se za 25 starica u njoj sklonjenih brinu koludrice sv.

[109] Benvenuti, sp. dj. I, str. 293.
[110] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 27v.
[111] God. 1580. zadarski inkvizitor je bio dominikanac fra Nikola iz Zadra.
[112] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 29v. 30r.
[113] Dolazi od tal. i lat. rota = kolo, obrtaljka. U ovom slučaju u prozor postavljena drvena naprava, kojt se vrti oko svoje osi na način da dvije osobe koje se nalaze u raznim prostorijama pomoću nje dodaju razne predmete, a da se međusobno ne vide.
[114] Vat. bibliot., Priuli, fol. 748.
[115] Ibidem, fol. 730r.

Marije. Zove se Hospital sv. Bernardina, jer se nalazio uz istoimenu crkvu, a ranije je bila posvećena sv. Martinu.[116] Benvenuti ponavlja skoro isto i dodaje da se u nju sklanjalo 104 siromašne starice.[117]

Vizitator Valier je g. 1579. posjetio »Hospitale de s. Bernardin« i zabilježio da su opatice sv. Marije i opatice sv. Nikole izvršitelji oporuke (valjda Lj. Matafarija) prema kojoj je ustanovljena i opskrbljena bolnica. One upravljaju hospitalom izmjenično po godinu dana. U hospital su sklonjene bijedne starice (donne vecchie miserabile). Vodstvo hospitala opatice su povjerile jednom gastaldu i za bolnicu su osigurale prihode, koji ne stižu redovito, nego od zgode do zgode. Prihod je veoma malen i sastoji se samo od oko 10 škuda, jer su posjedi okupirani od Turaka. Testator je hospital ustanovio g. 1421. i nije fiksirao broj siromašnih starica koje će se u njemu skloniti, a naredio je opaticama da u posebnu knjigu bilježe sve prihode i rashode. Na koncu Valier konstatira da su sobe hospitala veoma malene i bijedne i da se većinom nalaze u prizemlju (le stanze sono assai picciole et meschine et la maggior parte in terreno).[118]

Isti Valier je tom zgodom posjetio i crkvu za koju kaže da je »Ecclesia S. Crucis est capella Hospitalis s. Bernardini« i da ima dva oltara. Glavni oltar na kojemu je stara slika (habetque palam veterem) i dva gvozdena svijećnjaka, tri oltarnjaka i zeleni antipendij. Ima srebrni kalež s patenom i bijelu platnenu planitu. Drugi oltar je posvećen sv. Križu, a uzdržava ga Bratovština Varošana (illorum qui sunt in suburbio). Ima vrijednu oltarnu sliku, križ, pomični oltar, 3 oltarnjaka i ormar za misale i 2 srebrna križa.[119]

Nakon 24 godine hospital i crkvu posjetio je i vizitator Priuli. U crkvi koju naziva »Bolnička crkva s. Bernardina«, našao je dvije picokere, koje su mu izjavile da se isprava o utemeljenju hospitala nalazi u Samostanu sv. Frane. Samostan sv. Marije drži u ovoj bolnici 6 svojih starih koludrica (sex vetulas ... Moniales). Hospital uzdržavaju sestre sv. Marije i sv. Nikole izmjenično po 6 mjeseci. Veliki oltar je posvećen sv. Bernardinu. Vidio je kalež, planitu itd. Naredio je nek se nabave dva korporala, 10 purifikatorija, supracellum, križ, svijećnjaci i palium od dasaka. Vidio je i oltarić posred crkve, posvećen sv. Mariji, pa je naredio nek se tim imenom unaprijed naziva glavni oltar, i neka se popravi krov da ne propušta vodu.

Dalje kaže Priuli da u hospitalu boravi 25 siromašnih starica i 6 starih koludrica. Naredio je nek se nadbiskup pobrine da se izvršava volja testatora.[120] Naredio je također da se kalež ima pozlatiti, na prozore postaviti stakla i nek se sasvim poništi slika sv. Dominike (omnino deleatur figura s. Dominicae).[121]

[116] Bianchi, sp. dj., str. 520.
[117] Benvenuti, sp. dj., str. 318, 312.
[118] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 93v, 94r.
[119] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 52r.
[120] Vat. bibl., Priuli, fol. 717v, 718r.
[121] Priuli je naredio nek se poništе slike sv. Dominika i u otočkim crkvama u Velom Ižu, Božavi, Molatu, Silbi i Olibu.

Upada u oči da se Valier i Bianchi razilaze u godini ustanovljenja hospitala. Prvi donosi godinu 1421, a drugi 1302. Vjerojatno je ustanovljen baš 1302, a Valier donosi godinu kada je možda hospital restauriran od praunuka oporučiteljeva, koji se je zvao kao i njegov pradjed Ljudevit Matafari.[122]

Karitativni rad koludrica sv. Marije bio je toliko zapažen da su ga na provincijskom koncilu održanom g. 1579. u Zadru, a vodio ga je isti Valier, pohvalili ovim riječima: »Preporučujemo hvalevrijedni običaj zadarskog samostana sv. Marije u njegovanju siromašnih starica«.[123]

V. KOLUDRICE NISU POZNAVALE TALIJANSKI JEZIK

Ako na našoj tabeli br. 3 pogledamo popis koludrica sv. Marije, vidimo da se tu nalaze samo nama tuđa prezimena kao: Canaruti, Civalelli, Detrico, Fanfogna, Fumati, Ferri itd., a da i ne govorimo o imenima kao što su: Seraphina, Raphaella, Marchetta, Colombina, Cornelia, Theodora, Franceschina itd. Na prvi mah bi se reklo da se pod tim imenima i prezimenima kriju samo djevojke tuđinske krvi, samo koludrice iz prekomorskih krajeva. Ali kad malo pogledamo dolazimo do saznanja da nam tuđinska ortografski koprena skriva pravo stanje stvari. Prezimena koludrica su odreda prezimena starih romanskih pohrvaćenih zadarskih porodica, koje su mnogo prije mletačke ere igrale najglavniju ulogu u otporu Zadra prema mletačkoj dominaciji. Ta prezimena se veoma često ne samo u glagoljskim maticama naših seoskih župa, nego i u Historijskom arhivu u Zadru pišu: Karnarutić, Civalelić, Detrčić, Fafunić itd.

Što se pak tiče njihovih imena možemo konstatirati da to nisu ništa drugo nego imena raznih, većinom benediktinskih svetica latinskom ortografijom napisana, koja su te djevojke uzele kad su postale koludricama, a prije toga kod kuće nosile su druga imena, možda i hrvatska. Zadarski naime plemići su svojoj ženskoj djeci davali uglavnom imena svetica, kao što je bio običaj i kod hrvatskog seoskog stanovništva, ali su im davali i svetačka pohrvaćena pa i naša čisto hrvatska imena, kao npr. Nassi Franizza, Rosa Slava itd.[124]

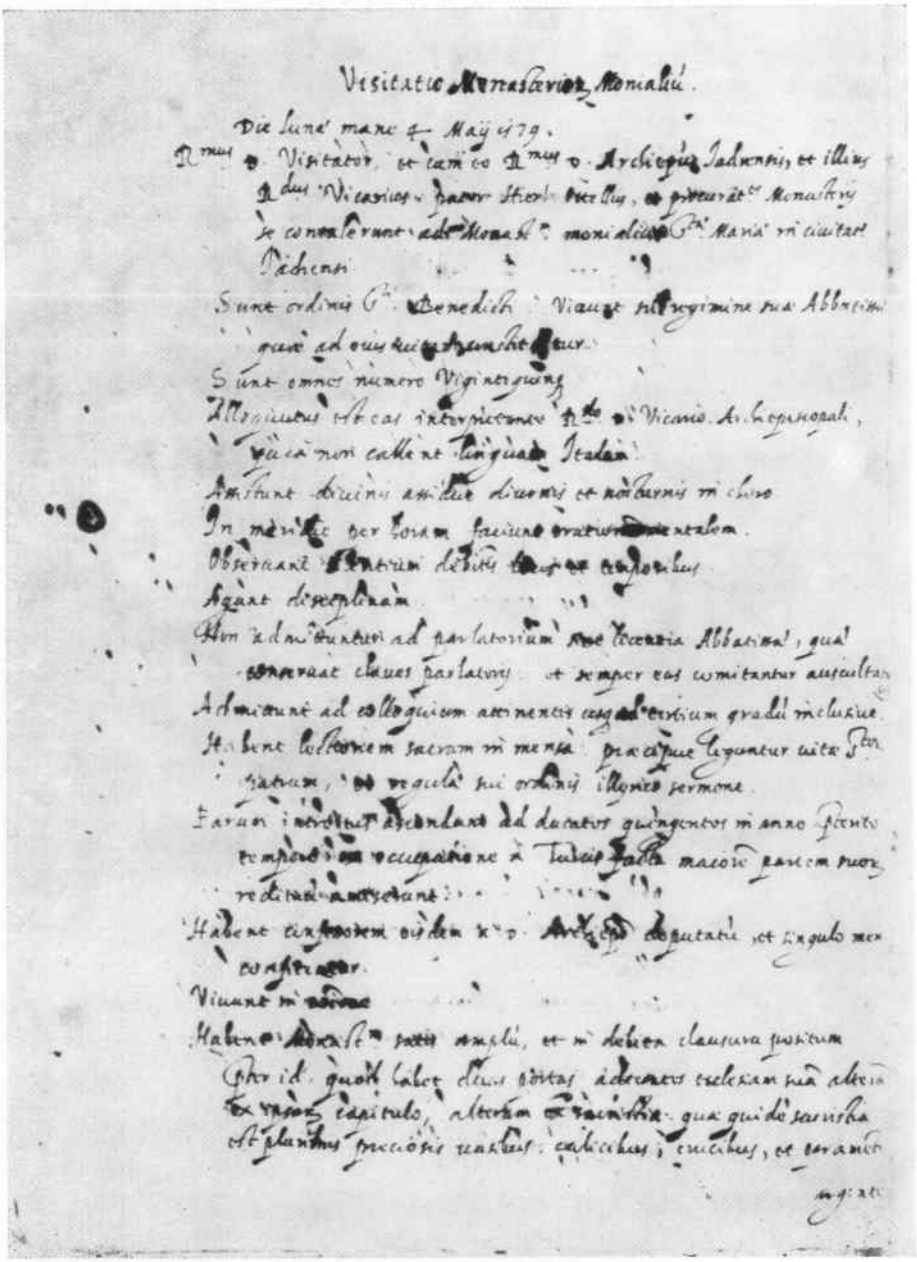
Već je pisac ovih redaka na temelju Priulijeve vizitacije dokazao da je u Samostanu sv. Marije g. 1603. kućni jezik bio hrvatski, jer su se za vrijeme jela u blagovalištu molitve i pravila sv. Benedikta čitali na hrvatskom jeziku i jer je Priuli i u taj samostan poveo šibenskog kapucina Jerolima Viko, za kojeg je pri vizitaciji Paga zabilježeno da u ženske samostane ulazi kao interpret za hrvatski jezik.[125]

[122] Bianchi, sp. dj., str. 520.

[123] Bianchi, sp. dj., str. 324.

[124] Jelić, sp. dj., str. 418, 430.

[125] Filipi, Hrvatski govorni jezik, str. 437.

Vizitacija A. Valiera 1579. god. u kojoj izvještava da koludrice nisu poznavale talijanski jezik (redak 10 odozgo)

Na temelju Priulijeve vizitacije nam je također poznato da se u crkvi sv. Marije propovijedalo našim jezikom,[126] a njihov kapelan je bio dužan u istoj crkvi u nedjelje i za vrijeme korizme pjevati poslanicu i evanđelje hrvatski (in linqua Ilirica).[127] I do danas je sačuvan »Život svetoga Benedikta opata«,[128] a to je možda kasnija recenzija onoga primjerka koji su sestre čitale u refektoriju.

Vizitator Valier nam za koludrice sv. Marije donosi i ovo:

»Za vrijeme jela obavlja se čitanje svetih knjiga, a osobito se čitaju životi svetih otaca i pravila njihova reda na hrvatskom jeziku.«

»Habent lectionem sacram in mensa: praecipue leguntur vitae Sanctorum patrum et regula sui ordinis illirico sermone«.

Iz svega toga zaključujemo da je kućni jezik koludrica sv. Marije[129] bio hrvatski, da su one taj jezik dobro poznavale i njim govorile. Ali nam, međutim, Valier donosi i nešto nova, što smo do sada samo pretpostavljali. On naime bilježi da redovnice sv. Marije, koje su odreda bile kćeri najuglednijih zadarskih porodica, nisu niti poznavale talijanski jezik. On kaže:

»S njima (= sestrama) je govorio pomoću tumača velečasnog nadbiskupskog vikara, jer ne poznaju talijanski jezik«.

»Alloqutus est eas interpretante Reverendo Vicario Archiepiscopali, quia non callent liiquam Italam.«

Prema tome je posve jasno da su koludrice međusobno[130] govorile isključivo svojim materinskim hrvatskim jezikom,[131] ali ne samo to, nego i da su djevojke koje su se kod njih uzgajale i učile govorile i bile poučavane na istom jeziku, kako ćemo vidjeti u idućem poglavlju.

Ovakva što nije zapisao ni za jedan drugi samostan osim za Sv. Mariju. To se sigurno odnosilo i na ostale ženske zadarske samostane, ali je to naglasio samo dok je govorio o Sv. Mariji, koju je najprije posjetio. Nije smatrao potrebnim da to ponavlja kod drugih samostana jer je on u cijelom svom izvještaju bio veoma kratak, jezgrovit, tako da je o životu u redovničkoj zajednici sv. Marije napisao samo dvije stranice, dok je Priuli ispunio 31 stranicu.

[126] Filipi, Hrv. govorni jezik, str. 436.

[127] Ostojić, sp. dj. I, str. 133.

[128] Strgačić, Hrvatski jezik i glagoljica u crkvenim ustanovama grada Zadra, »Zadar« Zbornik, Zagreb 1964, str. 410.

[129] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 27v.

[130] Ibidem, Valier je donio još dva vrijedna podatka o hrvatskom jeziku i glagoljašima u Zadru. Zadarski nadbiskup je naime Valieru na upit da li se u Zadru propovijeda odgovorio: »Tempore quadragesimae habetur contio in ecclesia cathedrali et etiam in ecclesiis Sancti Dominici et Sancti Francisci, dicens: nella mia chiesa si predica in linqua Italiana, et in quelle altre due in linque schiava«. A kad ga je upitao zašto se u katedrali propovijeda samo u korizmi odgovori: »Kad moja crkva ne bi bila tako siromašna, dao bi da se propovijeda i u drugim zgodama«. (Valier fol. 2r). Nadbiskup na drugom mjestu izjavljuje da je samo jednom kleriku podijelio djakonat »secundum ritum latinum, et reliquos celebrantes more illirico«. (Vailer fol. 4).

[131] Filipi, Hrvatski govorni jezik ... str. 436, 437.

Pošto je Samostan sv. Marije g. 1066. osnovala Cika, sestra hrvatskog kralja Petra Krešimira IV, možemo biti sigurni da se i poslije osnutka proslijedilo s hrvatskim jezikom i da je u tom pogledu postojao kontinuitet u svim stoljećima do 19. st., kad se uz hrvatski stalo govoriti i talijanski. U gradu Zadru se tokom cijelog milenija govorilo hrvatski, a tek za vrijeme druge austrijske vladavine stalo se protežirati talijanski govorni jezik, da bi se na taj naičn u tom čisto hrvatskom gradu pojačala neznatna talijanska manjina protiv hrvatske većine, pa se dogodio pravi nonsens da se u Zadru za vrijeme austrijske vladavine mnogo više govorilo talijanski nego u doba 400-godišnjeg mletačkog gospodstva nad ovim gradom.[132] Stoga je i razumljivo da je taj govorni odnos u gradu ponešto utjecao i na govor u Samostanu sv. Marije.

VI. HRVATSKA ŠKOLA I DOM ZA UZGOJ DJEVOJAKA

Kao politički centar Dalmacije, Zadar je od davnine bio na visokom kulturnom nivou. Stoga se zadarski učitelj spominje već g. 918, a »scuola publica« od g. 1282. U kasnijim vijekovima je taj uzgojno-prosvjetni rad bio sve intenzivniji. Učila se gramatika, didaktika, pravo, umjetnost, vjera, pjesništvo itd. Učitelji su bili zadarski svećenici, ljekari, notari, kirurzi, a u velikoj mjeri su dolazili i iz Italije, osobito iz Padove. Kad bi kod kuće primili temeljito znanje, neki bi išli na univerzitete u Italiju, osobito u Padovu, gdje su postizali i doktorske titule.[133]

Te škole i uzgojne ustanove pohađali su samo muškarci, za koje su roditelji osiguravali što temeljitiju izobrazbu i što bolji odgoj. Nastaje pitanje je li moguće da su zadarske djevojke, osobito kćeri »boljih« obitelji, ostajale bez ikakve izobrazbe i bez uzgoja. – One su se uzgajale i poučavale u zadarskim ženskim samostanima, ali o tome nam baš ništa ne spominju zadarski historičari Brunelli, Bersa i Benvenuti. Samo Bianchi kaže da koludrice sv. Marije već davno vode »scuola popolare« za pouku i uzgoj djevojaka,[134] a Ostojić, da su koludrice »imale i djevojačku školu s pravom javnosti, na kojoj su same vršile službe učiteljica i odgojiteljica«.[135] Reklo bi se da jedan i drugi misli na školu koju su držale tokom 19. i 20. stoljeća.

Međutim, naši nam vizitatori donose nešto podataka o uzgoju, poučavanju i disciplini plemićkih kćeri u samostanima sv. Dimitrija, sv. Nikole, a osobito sv. Marije u drugoj polovici 16. i početkom 17. st.

Vizitator Valier je g. 1579. vidio da se radi ratnih prilika ženski plemićki samostani u Zadru nalaze u teškim ekonomskim prilikama, pa nisu u stanju držati vanjske djevojke u svojim zajednicama, kako je bio

[132] Ibidem, str. 439.

[133] Benvenuti, sp. dj., str. 255–261.

[134] Bianchi, sp. dj., str. 324.

[135] Ostojić, sp. dj. II, 78.

običaj od davnine. Osim toga njihova prisutnost je na štetu samostanskog duha i discipline, pa je jednostavno zabranio da unaprijed drže u samostanu vanjske djevojke.

Međutim, uprava grada Zadra predala je 5. svibnja 1579. Valieru pismenu prestavku kojom mole nek se zauzme za pet najvažnijih gradskih problema, među kojima se na četvrtom mjestu nalazi ukidanje djevojačkih zavoda u spomenuta tri samostana. Evo što se u toj prestavci kaže:

U ovom gradu postoje tri redovnička samostana (sv. Marije, sv. Dimitrija, sv. Nikole) u kojima žive Bogu posvećene kćeri gradskih plemića. Od davnine je običaj da su njihove maloljetne kćeri mogle slobodno ući u te samostane, tamo živjeti pod disciplinom i biti uzgajane od svojih vlastitih sestara, prijateljica i susjeda (nel età minore hanno potuto sempre andar in essi Monasterij e starvi dentro disciplina et education delle loro sorelle, amite et propinque), a da plemići zato nisu samostanu ništa doprinašali. Plemići ovoga grada su toliko siromašni, da nisu u stanju držati u svojoj kući ni izvan kuće posebne učiteljice i uzgojiteljice za svoje kćeri (... non ha il modo di haver o tener maestre overo educatrici delle figliuole ne in casa, ne fuori di casa), jer je Dalmacija radi turskog rata u pravom smislu riječi kuća bijede, a osobito grad Zadar, koji je izložen i oštećen od bezbožne neprijateljske sile više nego ikoji drugi grad. Pošto je pak ukidanje ovog starog običaja uzgajanja i poučavanja naših kćeri u našim samostanima na našu štetu (Et perchè questo costume si antico di educar et amaestrar le nostre figliole nelli nostri Monasterij perchè non venga violato et interrotto con grave danno et pregiuditio nostro), molimo Vašu preuzvišenost neka svojim moćnim ugledom poradi da ostane neokrnjen spomenuti stari običaj, i da pruži svoju obilatu blagonaklonost i pomoć spomenutim našim kćerkama i sestrama. Ove bijedne Kristove službenice radi dostojnih kvaliteta primljenih od Gospodina zaslužuju milost Vaše Preuzvišenosti. Stoga Vam ih preporučujemo u svemu, a naročito u tome da ih se oslobodi od nameta tj. davanja desetine, koju nisu nikad podmirile a da nisu prodale neko nekretno imanje koje nije pod turskom vlašću ili su se lišile nekog ornamenta crkvi neophodno potrebitog.[136]

Nakon pet dana (8. V 1579) vizitator Valier sastao se s nadbiskupom, zadarskim inkvizitorom, a iz svoje pratnje sa svojim pravnim savjetnicima Ottellom i Taffellijem, da s njima dogovorno riješi dva pitanja: zatvaranje vratiju koja iz ženskih samostana vode u njihove crkve i ukidanje uzgoja djevojaka u koludričkim samostanima, jedno i drugo zbog što efikasnijeg osiguranja klauzure. Opis tog dogovora nalazimo u Valierovoj vizitaciji pod naslovom »Decretum super Monialibus«. O pitanju uzgoja djevojaka tamo je otprilike rečeno:

[136] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 17v–18v.: »..dalla imposta di queste decime, alle qualli non saranno giamai atte di soggiacer senza vender qualche parte di quei pochi stabili lasciatili, et avanzati dal furor nemico, overo privarsi di qualche ornamento necessario alla chiesa, et senza l'quale non si può passare«.

Rješavajući pitanje uzgoja djevojaka ustanovilo se da se u samostanima uzgajaju većinom djevojke bez roditelja, jer tko zna što bi bilo s njima da ih se tako ne zaštiti. Samostanskoj oskudici se doprinaša od onoga što djevojke za svoje izdržavanje donose u samostan (tum Monialium egestati providetur ex iis, quae pro earum alimonia puellae in Monasteria deferunt). Pošto u ovoj provinciji (Dalmaciji) vlada velika oskudica, i jer je na milanskom diecezanskom koncilu tako predvideno, određuje se nek u samostan ne ulaze i nek tamo ne borave djevojke mlađe od 9 niti starije od 16 godina, i to samo kćeri zakonitih roditelja i uz privolu nadbiskupa, i s dozvolom koludričkog kapitula, s $^2/_3$ glasova postignutih tajnim glasanjem. Ne smiju nositi odijelo crveno, ni drugih boja, ni svileno. Posve im se zabranjuje nositi kratka kosa, ogrlice i druge srebrne predmete. Ne smiju rabiti ogledalo, niti se smiju pripustiti na razgovor s vanjskim osobama osim dozvolom opatice i u prisutnosti sestre starije od 40 godina. Iz samostana ne smiju nikako izlaziti osim iz opravdanih razloga, koji treba da su priznati kao takvi pismeno od ordinarija. Svojim apostolskim auktoritetom naređuje da se svega toga moraju držati.[137]

Ovdje je bio govor o uzgoju i poučavanju djevojaka u tri spomenuta samostana ali se navedeni podaci u prvom redu odnose na Samostan sv. Marije, jer je on brojčano bio najjači, pa se u njemu uzgajao i najveći broj djevojaka.

Međutim, nakon 24 godine drugi postridentinski vizitator Priuli posebno se osvrće na uzgoj djevojaka u Samostanu sv. Marije. On je naime vidio da su djevojke na veliku smetnju samostanskom životu, pa je 30. svibnja 1603. u koru samostanskog kapitula proglasivši razne naredbe proglasio i ovu:

Pošto pak vidimo da radi uzgoja djevojaka u samostanu nema nikakve udobnosti već su im one na veliku smetnju (Quia autem vidimus ex educatione puellarum Monasterium nullum commodum sentire, cum tot incommoda sentiat, et inde maximam perturbationem patiatur), opominjemo i naređujemo neka bez samostanske koristi ne uzgajaju djevojke i neka ih prema odredbi Congregationis Regularium smjeste na odijeljenu mjestu i neka ih tu uzgajaju u čestitosti i čistoći (in loco separato ea honestate ac puritate educare conentur ut post earum egressum . .), da kada izađu sjeme koje je u samostanu bilo posipano u njihove duše dade obilat plod.[138]

[137] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 30v–31v.: » . . declaravit quod puellae non minoris aetatis novem, neque maioris sexdecim annorum legitimis ortae parentibus, de Reverendissimi Ordinarij consensu in Monasteriis introducantur et contineantur. Et id fiat de licentia Capituli Monialium duabus ex tribus partibus earum, ad suffragia secreta comprobata, Hae puellae in Monasterijs non utentur vestibus rubeis, aut alterius coloris, nec sericeis: prohibentur omnino crines corti, monilia et alia id genus ex auro vel argento confecta. Speculis non utantur. Non admitantur ad colloquium nisi . . . obtenta licentia a Reverenda Abbatissa, quibus in colloquiis semper assistat una ex monialibus nata annos ad minus quadraginta. Non extant Monasterio aliquo modo, nisi ex legitima causa ab Ordinarrio in scriptis approvanda. Et ita apostolica auctoritate qua fungitur, exequi et observari mandavit«.

[138] Vat. bibl., Priuli, fol. 750r.

Premda navedeni dokumenti sami po sebi mnogo govore, ipak ćemo se na neka pitanja ukratko osvrnuti.

Mnogi Zadrani su osigurali uzgoj i naukovanje ne samo svojim sinovima nego i kćerkama. Prema vizitacijama, bolje situirani građni, koji nisu bili plemići, za uzgoj svojih djevojčica držali su u svojim kućama posebne učiteljice ili su ih slali učiteljicama, da ih one u svojoj kući uzgajaju i poučavaju. Davali su ih na uzgoj također i u dva ženska samostana, sv. Katarine i sv. Marcele, u kojima su bile redovnice bogatijih građana koji nisu bili plemići. Zadarski plemići držali su svoje kćeri u ostala tri ženska samostana, jer su tamošnje koludrice bile samo kćeri plemića i to zadarskih plemića. Zato smo vidjeli da plemići u spomenutoj prestavci samostan i koludrice nazivaju svojim (nostre figliole nelli nostri Monasterij).

U spomenutim samostanima je za te djevojke bio ne samo uzgojni zavod nego i škola. U prestavci grada dva puta se naglašava da su djevojke u samostanu imale ne samo uzgoj nego i nastavu (»maestre overo educatrici«, »educar e amaestrar«). Uprava grada, naime, razlikuje učiteljicu od uzgojiteljice i učenje od uzgoja.

Djevojke su u samostanu stalno boravile od svoje 9. do 16. godine, u strogoj disciplini. Ako su za njih postojali onako strogi propisi o vrsti haljina, kosi, ogrlicama, ogledalu, razgovoru s vanjskim osobama i o izlasku u grad, možemo vjerovati da je i njihov kućni red kao i red učenja bio veoma strog. Živjele su pod strogom disciplinom svojih rođenih sestara.

Djevojke su vjerojatno i prije Priulija živjele u posebnom dijelu samostana, odijeljene od sestara, ali vizitator je došao baš u vrijeme kad je zbog bolesti majke opatice u neznatnoj mjeri popustila samostanska stega, pa su se i djevojke slobodnije kretale po samostanu, na štetu kućne stege. Priuli ih je na prijavu nekih sestara samo vratio u njihove stare granice (in loco separato).

Praksa da se plemenitašice uzgajaju u samostanima bila je veoma stara, jer se to u prestavci grada više puta ističe (»hanno potuto sempre andar in essi Monasterij«, »questo costume si antico«, »l'antica usanza«), a valjda je trajala sve dok koludrice nisu dozvolom vlasti otvorile posebne djevojačke škole s pravom javnosti za sve građanke, a to su one škole o kojima govore Bianchi i Ostojić. One su u uzgoju djevojaka imale vjekovnu praksu.

Kolik je bio broj tih djevojaka? O tome nemamo nikakvih podataka. One su se g. 1603. posve slobodno kretale u tom prostranom samostanu, po njegovim mnogobrojnim prostorijama, hodnicima, stubištima itd. i »uspjele« skoro paralizirati miran život i rad u toj redovničkoj zajednici. Znači da ih je bio priličan broj. S druge strane poznato je da je g. 1603. u tom samostanu bilo 27 koludrica iz skoro isto toliko plemićkih obitelji, pa možemo pretpostaviti da je velik broj tih porodica, kod

kojih tada nije bilo bijele kuge, imao po koju djevojčicu od 9 do 16 godina života. Nećemo se mnogo udaljiti od stvarnog broja, ako kažemo da ih je bilo najmanje desetak.

Da li su roditelji nadoknadivali samostanu za uzgoj svojih kćeri? U prestavci je rečeno da nisu. Time se je po svoj prilici htjelo reći kako nisu ništa doprinašale koludricama za njihov trud, jer je Priuli naknadno doznao da se samostanu davalo »od onoga što djevojke za svoje izdržavanje donose u samostan«. Djevojke su, kao što je i drugdje bila praksa pri ulazu u samostan, vjerojatno sobom donijele neki komad zemlje, da može samostan, dok je djevojka u zajednici, uživati njegove plodove. Osim toga roditelji su kćerkama koludricama pružali neku pomoć u jelu i odjeći i novcu, pa možemo vjerovati da su to davali i svojim kćerkicama, koje su se tamo uzgajale.

Ako je koja od spomenutih djevojčica odlučila da, pa bar i uz prinudu roditelja, postane koludricom, ona je samo produžila dotadanji način života, ali ne više kao gojenica nego kao novakinja. Znači da se je koludrički podmladak regrutirao baš iz ovog djevojačkog zavoda.

Nadbiskup i inkvizitor su informirali Valiera da u ženskim samostanima borave najvećma (maxime) djevojke bez roditelja. Među njima je vjerojatno bilo i sirota, ali ipak možemo dozvoliti da su ta dvojica ovo malo »nategnuli« s namjerom da jače utječu na donošenje odluke. Njima je dvojici kao i upravi grada bilo do toga da se ne prekine stara praksa uzgajanja djevojaka.

Na koncu ćemo još postaviti pitanje: kojim su se nastavnim jezikom služili u toj školi? – Ni o tome nemamo nikakvih izravnih podataka, ali kad znamo da je u svim zadarskim plemićkim familijama kućni jezik bio hrvatski, da su sestre u samostanu međusobno saobraćale i za vrijeme jela čitale hrvatski, da koludrice nisu niti poznavale talijanski jezik, već su s vizitatorom razgovarale preko interpreta, onda možemo bez ustručavanja ustvrditi da je nastavni jezik u školi i domu za uzgoj djevojaka u Samostanu sv. Marije u 16. i 17. st. bio hrvatski, i da nam je to do danas prva poznata hrvatska škola u Zadru.

Na temelju svega što je u ovom poglavlju rečeno, mislimo da nismo pretjerali kad smo tu važnu uzgojnu ustanovu nazvali »Hrvatska škola i dom za uzgoj djevojaka«.

LE COUVENT ET L'ÉGLISE SAINTE-MARIE DE ZADAR D'APRÈS LES DOCUMENTS DES ANNÉES 1579 ET 1603

Résumé

En se basant sur deux visitations apostoliques de l'an 1579 et de celle de 1603, l'auteur étudie la vie au couvent Sainte-Marie, et il apporte aussi nombre de données sur différentes institutions conventuelles. On obtient ainsi une image assez claire de cette communauté religiense pleine de mérites de la seconde moitié du XVIe et du début du XVIIe siècle. Nous apprenons beaucoup sur les religieuses, leur nombre, les revenus et dépenses, leur nourriture, les vêtements, sur leurs soins pour les vieilles et malades, leur église, leur »Hospital« ou Asyle de vieilles indigentes; l' auteur nous communique ensuite que les soeurs parlaient seulement le croate, ignorant l'italien, et qu'elles entretenaient un établissement d'éducation de jeunes filles.

Quelle est l'origine de ces visitations? – En vue de mettre en exécution d'une manière efficace la réforme entreprise au Concile de Trente (1545–1563), le Saint- Siège envoya dans tous les diocèses des délégués spéciaux, chargés d'examiner l'état actuel de leur donner des directives diverses et de soumettre un rapport circonstancié par écrit.

Le premier visitateur en Dalmatie, après le Concile de Trente, fut, en 1579, Augustin Valier, évêque de Vérone. De son rapport, conservé aux Archives secrètes du Vatican, 11 pages ont trait au couvent Sainte-Marie et à ses institutions.

Vingt-quatre ans plus tard, en 1603, un deuxième visitateur, Michiel Priuli, évêque de Vicence, a inspecté la Dalmatie. Son rapport, se trouvant à la Bibliothèque du Vatican, contient 38 pages sur le couvent Sainte-Marie et ses institutions.

Ces documents sont de première source, étant rédigés par des témoins oculaires au moment même de la visitation. Ce sont des *testes de visu et auditu* et, par conséquent, on ne peut point douter de leur authenticité.

L'auteur a pu se procurer un microfilm de ces deux visitations concernant l'archevêché de Zadar avec l'île de Pag, et concernant l'évêché de Nin; c'est d'après ces deux visitations qu'il a rédigé son compte rendu.

L'auteur écrit d'abord sur les religieuses en mentionnant leurs noms de famille et leurs prénoms, leur âge et le temps passé dans la communauté religieuse. Il souligne que dans ce couvent il n'y avait que des

filles de familles nobles croatisées, précisément de celles qui avaient joué avant l'ère vénitienne, le premier rôle dans la résistance de Zadar contre la domination de Venise.

Priuli a constaté la présence de 27 religieuses au couvent, tandis que 6 de leurs vielles soeurs étaient logées à l'»Hospital« Saint-Bernardin. Les religieuses avaient un personnel auxiliaire nombreux, à savoir: 15 converses, 16 postulantes (»picokere«), 15 servantes; il y avait également 4 novices, de façon que 83 personnes vivaient aux dépens du couvent, sans compter les jeunes filles pensionnaires qu'on y éduquait et instruisait.

Leurs revenus provenaient du gain des soeurs ouvrières, de la dot apportée par une jeune fille lors de son entrée au couvent et laquelle s'élevait en 1603 à 200 écus, enfin des terres, mais celles-ci étaient occupées pour la plupart par les Turcs. C'est pourquoi, le revenu en 1579 ne s'élevait qu'à 500 ducats pour l'année entière, en 1602 à 700 ducats, en 1603 à 600 ducats. Si l'on divise 500 ducats par 90, le nombre approximatif de personnes vivant au compte du couvent, onn' obtient que 5.5 ducats annuellement pour chaque personne. C'est une somme minime, d'autant plus que les fonctionnaires vénitiens supérieurs en Dalmatie touchaient à cette époque de 120 – 360 ducats par an.

Cependant, le couvent payait de cette somme annuellement 50 ducats au gérant (»gastald«), à peu près le même montant aux procurateurs et intendants, un certain montant au boulanger et à autres personnes, de sorte qu'il restait très peu pour la nourriture. Avec le reste de cette somme il était impossible de nourrir toutes les persones susmentionnées et probablement on ne faisait pas la cuisine chaque jour. Au couvent Sainte-Marie il se passait à peu près la même chose que Priuli avait noté pour les couvents des religieuses Saint Démétrios et Sainte Marcelle, c'est-à-dire que par suite d'indigence on ne faisait la cuisine que trois fois par semaine et qu'on leur envoyait de la nourriture pour quelques repas de la maison paternelle.

Le soeurs aînées portaient des vêtements de laine et faisaient usage de draps de laine, comme il était prescrit, tandis que les soeurs cadettes qui gagnaient par leur travail portaient des vêtements de lin, plus coûteux et interdits. Lors de sa visite Priuli leur en interdit l'usage.

Quoique la vie morale des religieuses ait été à la hauteur et qu'elles n'aient eu aucun contact avec le monde extérieur, excepté dans les limites permises, Priuli a mis en exécution des mesures sévères talles qu'on appliquait en ce temps-là dans tous les convents des religieuses. Les soeurs étaient autorisées de s'entretenir, avec la permission de l'abbesse et en présence d'une soeur en charge, exclusivement avec les parents jusqu'au troisième degré et ceci, le visage toujours voilé, à travers une petite fanêtre munie d'une grille de fer; Priuli l'avait trouvée espacée et ordonna d'y mettre une grille plus danse. Il a également prescrit de mettre des grilles sur quelques autres fenêtres du couvent; ensuite

il exigea que les soeurs n'entrassent ni dans le clocher ni dans leur église; aux paysans et aut berges il a défendu d'entrer ou de prendre des repas au couvent lors de la remise des revenus.

Le couvent prenait soin non seulement des religieuses malades et âgées, mais aussi du personnel auxiliaire comme des converses, des postulantes et des servantes; on ne les congédiait pas étant donné qu'elles avaient travaillé beaucoup pour la communauté tant qu'elles étaient jeunes et saines. Priuli a même ordonné de destiner une chambre à part les soeurs malades.

Valier avait, en 1579, énuméré et décrit neuf autels dans l'église Sainte-Marie, Priuli, en 1603, trois de plus. Pour certains autels les visitateurs avaient désigné les personnes ayant légué à l'église un bien avec l'obligation de lire une messe par jour ou par semaine. Suit une liste dressée de la part de Valier des objets précieux de l'église: vêtements sacerdotaux, vaisselle et reliquaires. Les vêtements sont, pour la plupart, brodés en or d'une maniére artistique et parés des perles; de cinq reliquaires mentionnés par Valier, quatre existent encore aujourd'hui, tandis que de sept dont fait mention Priuli, il y en a six dans la collection »Or et argent de Zadar«.

Les couvents Sainte-Marie et Saint-Nicolas prenaient alternativement soin, en vertu d'un testament de 1302, de l'»Hospital« Saint-Bernardin ou de l'Asyle des vieilles indigentes, situé vis-à-vis de l'entrée du couvent Sainte-Marie. Dans l'Asyle étaient abritées, en 1603, 25 vieilles femmes, parmi lesquelles 6 religieuses du couvent Sainte-Marie. Les revenus de l'»Hospital« étaient insignifiants, car la partie principale de ses terres se trouvait sous l'occupation turque. Les chambres étaient petites et pauvres, placées, pour la majeure partie, au rez-de-chaussée, et l'église de l'»Hospital« Saint-Bernardin était en mauvais état.

S'appuyant sur le fait que la langue maternelle de toutes les religieuses nobles était le croate et qu'on lisait aux soeurs, dans le réfectoire, au cours des repas, les prières, les règlements, les vies des saints et autres livres pieux en langue croate, l'auteur en déduit que le croate était également la langue interne du couvent. Valier va encore plus loin en constatant qu'il s'entretenait avec les religieuses à l'aide de l'interprète du vicaire archiépiscopal, étant donné que les soeurs ne connaissaient pas la langue italienne (quia non callent linquam Italam).

Les visitateurs nous fournissent quelques données sur la scolarité et l'éducation des filles nobles aux couvents Saint-Démétrios et Saint-Nicolas et surtout à celui Sainte-Marie, fait tout à fait inconnu jusqu'à présent. Les jeunes filles séjournaient dans le couvent à partir de l'âge de 9 ans jusqu'à l'âge de 16 ans, où elles étaient éduquées et instruites (educar e amaestrar) vivant sous une discipline sévère; elles ne pouvaient causer avec des personnes extérieures sauf avec la permission de l'abbesse et en présence d'une soeur âgée plus de 40 ans.

Il leur était permis de sortir en ville uniquement pour des raisons fondées et avec l'autorisation spéciale, écrite de l'archevêque. On leur défendait de porter des vêtements de soie, des vêtements en couleur rouge et en quelques autres couleurs. Elles ne pouvaient porter ni de cheveux courts ni se parer de colliers ou d'autres bijoux en or ou en argent. L'usage même du miroir leur était strictement interdit. Vu que les institutrices et les éducatrices de ces jeunes filles ne parlaient que le croate, ne connaissant pas l'italien, il s'ensuit que la langue d'enseignement de cette école était le croate. Par coséquent, c' est la première école croate de Zadar connue jusqu'à présent.

